Th.L. van Berkel

No. 2.84

NISPEN-SCHIJF

Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Roosendaal

November 1976

L 26
2.84 C

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
DEN HAAG
27 JAN. 1977
BIBLIOTHEEK

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

144696

Overzicht van uitgebrachte verwante publikaties

No. 2.67	Flakkee Sociaal-economische verkenning van het ruilverkavelingsgebied Flakkee J. de Rijk; februari 1975	f 8,50
No. 2.73	Land van Cuyk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in het noord-oosten van Noord-Brabant Th.L. van Berkel; mei 1975	f 8,50
No. 2.75	Twente De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst ir. P. van der Linden, F.M. de Noord en ir. H.R. Oosterveld; januari 1976	f 21,--
No. 2.76	De land- en tuinbouw in de gemeente Rucphen Agrarisch-planologische verkenning Th.L. van Berkel en ir. H.R. Oosterveld, januari 1976	f 10,50
No. 2.79	Brummen-Voorst Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; maart 1976	f 8,50
No. 2.82	Wonseradeel-Zuid Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Friesland. J. de Rijk; augustus 1976	f 7,--
No. 2.87	Driebruggen Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in het Land van Gouda en Woerden	in bewerking

Inhoud

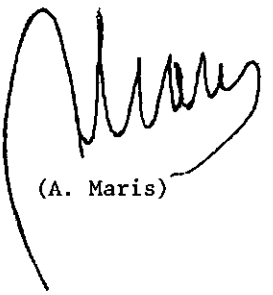
		Blz.
WOORD VOORAF		5
INLEIDING		7
1.	ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	9
	1.1 Algemene oriëntatie	9
	1.2 Bevolking en beroepsbevolking	10
	1.3 Werkgelegenheid	12
	1.4 Ruimtelijke ontwikkeling	14
2.	AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	19
	2.1 Aantal bedrijven naar beroepsgroep	19
	2.2 Indeling van de bedrijven naar oppervlakte cultuurgrond	22
	2.3 Indeling van de bedrijven naar produktie-omvang	23
	2.4 Grondmobiliteit	24
	2.5 Rechtsvorm van grondgebruik	27
	2.6 Verkaveling en ontsluiting	29
	2.7 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie	31
	2.8 Het aantal sbe per man	33
	2.9 De verschillen tussen de deelgebieden	34
3.	BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	36
	3.1 Grondgebruik en produktierichtingen	36
	3.2 De hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype	37
	3.3 De akkerbouw	39
	3.4 Rundveehouderij	39
	3.5 De tuinbouw	43
	3.6 De intensieve veehouderij	45
	3.7 De omstandigheden in de deelgebieden	45
4.	BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	47
5.	VERWACHTINGEN AANGAANDE DE ONTWIKKELING IN DE STRUCTUUR VAN DE LANDBOUW	51
	5.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven	51
	5.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlaktestructuur	52
	5.3 Ontwikkeling van de produktieomvang	54
	5.4 Bedrijfsstructuur	58
	5.5 Arbeidskrachten	59
	5.6 Aantal sbe per bedrijf en per man	60
SAMENVATTING		61
SLOTBESCHOUWING		66
BIJLAGEN		68

Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. Deze verkenningen worden verricht in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst. Voor het desbetreffende gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Hierdoor verkrijgt de Cultuurtechnische Dienst reeds in een vroegtijdig stadium inzicht in de aanwezige en de te verwachten problematiek alsmede nuttige informatie voor het nemen van beleidsbeslissingen.

Het onderzoek in het ruilverkavelingsgebied Nispen-Schijf is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek; de rapportering is verzorgd door de heer Th. L. van Berkel.

De Directeur,

Den Haag, november 1976

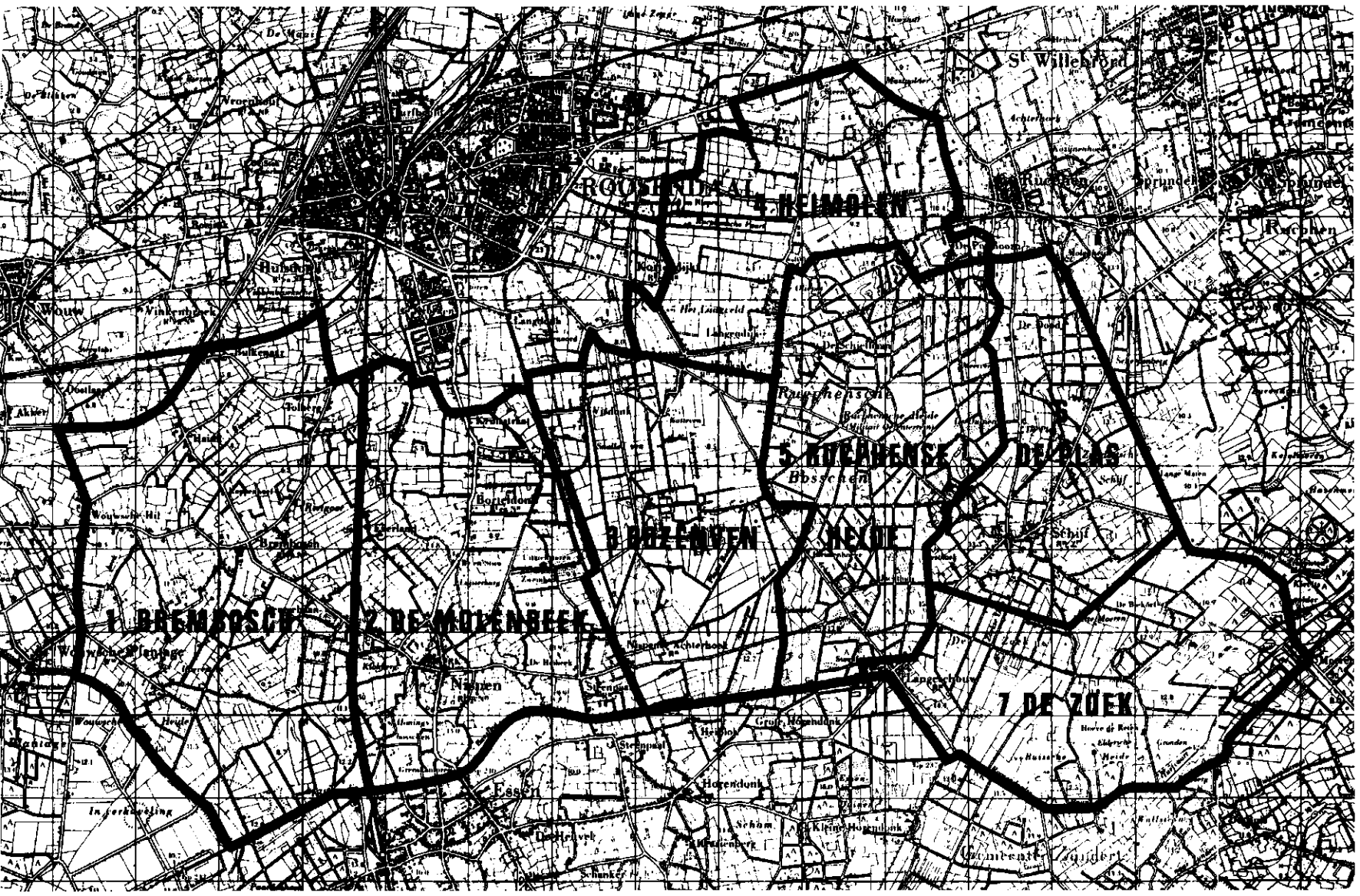
(A. Maris)

Inleiding

Deze verkenning beoogt een bijdrage te leveren tot de gedachtenvorming over de toekomstige structurele ontwikkelingen in de agrarische bedrijfstak in het gebied Nispen-Schijf.

De verkenning bestaat uit vijf hoofdstukken en een samenvatting en slotbeschouwing. In hoofdstuk 1 (algemeen sociaal-economische aspecten) wordt de landbouw in het gebied in een ruimtelijk kader geplaatst. Hierin wordt in het kort de ligging en inhoud van het gebied en de relatieve betekenis van de landbouw weergegeven. In hoofdstuk 2 wordt nader ingegaan op de agrarische structuur van het gebied, te weten aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond, spreiding in bedrijfsgrootte (zowel naar oppervlakte als naar omvang in sbe) en aantal arbeidskrachten op de bedrijven. In hoofdstuk 3 komen belangrijke aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde, zoals samenstelling van en ontwikkeling in de produktie, bedrijfstypen en de arbeidsproduktiviteit. In hoofdstuk 4 worden enkele bedrijfseconomische aspecten behandeld. In hoofdstuk 5 worden de verwachtingen beschreven ten aanzien van de ontwikkeling van de structuur van de landbouw in de komende tien jaren.

In de samenvatting en slotbeschouwing worden de voornaamste punten bijeengebracht en daaraan beschouwingen verbonden omtrent de mogelijk toekomstige ontwikkeling van de landbouw.

1 BREMBOSCH
2 DE MOLENBEEK
3 DRIEHUIZEN
4 KOEARENSE
5 DE PLAS
6 DE HEIDE
7 DE ZOEK
HEIMOLEN
ROOSENDAAL
Wouw
Nispen
Essen
Hoeven
Rucphen
St Willebrord
Bosschen
Heide
Horendonk
Gemeente Zundert

Algemeen sociaal-economische aspecten

1.1 Algemene oriëntatie

De toekomstige ruilverkaveling "Nispen-Schijf" is gelegen ten zuiden en oosten van de stad Roosendaal. Het ruilverkavelingsgebied omvat hoofdzakelijk gronden gelegen in de gemeenten Roosendaal en Nispen en Rucphen. Verder omvat het kleinere gedeelten van de gemeenten, Wouw, Zundert en Hoeven. Bij de indeling in landbouwgebieden behoort het gebied tot de Noordwestelijke zandgronden en het Land van Breda.

De grens van het blok (zie bijgaande kaart 1)) sluit in het westen aan op de afgesloten ruilverkaveling Ouwervelden en op het in voorbereiding zijnde blok Kruisland-Wouw. De noordgrens wordt bepaald door de bestaande en geprojecteerde bebouwing van Roosendaal en door de ruilverkaveling in voorbereiding Oud Gastel-Oudenbosch. De oostgrens valt hoofdzakelijk samen met de provinciale weg Rucphen-Zundert en de zuidgrens bestaat voornamelijk uit de Rijksgrens met België.

Het blok bestaat uiteraard voornamelijk uit cultuurgrond doch omvat tevens het grote bos- en natuurgebied van de Rucphense Bosschen alsook diverse kleinere verspreid liggende bos- en/of heidecomplexen. Hierdoor vertoont ook het landschap veel variatie. In het gedeelte ten westen van de lijn Roosendaal-Nispen heeft het landschap een zeer open karakter met een voortdurende afwisseling van bouwland en grasland. Er komen enkele beekdalen voor met lage weilanden en hier en daar spaarzame begroeiing langs de perceelsscheidingen. Het glooiende karakter van de sterk lemige Wouwse zandgronden drukt een bijzonder stempel op dit landschap. In het oostelijk deel van het blok treft men een coulissenlandschap aan, gelegen tussen uitgestrekte bos- en heidegebieden. Vele percelen zijn omzoomd door houtwallen en in het agrarisch gebied zijn veel bospercelen aanwezig, vooral rond Nispen en op de voormalige Zegsche Heide. De hier en daar voorkomende grootschalige open ruimten zijn tevens de nattere delen van het blok. Het dichte net van zandwegen bepalen op meerdere plaatsen mede het karakter van het landschap.

Het ruilverkavelingsgebied ligt in het streekplangebied West-Brabant en binnen de invloedssfeer van Roosendaal. De bewoning van het gebied bestaat vooral uit de voor de zandgronden typische verspreide ligging van de agrarische bebouwing. Grote woonkernen komen in het gebied niet voor, van de twee aanwezige dorpen is Nispen van aanzienlijk meer betekenis dan Schijf.

---

1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproduktie van het kaartfragment is niet toegestaan.

De bodem bestaat geheel uit dekzanden die voor het grootste deel lemig zijn althans waar het cultuurgrond betreft. De totale oppervlakte van het blok bedraagt uitgaande van de laatst bekende grenzen (1976) 7705 ha. Hiervan bestaat volgens gegevens van de cultuurtechnische inventarisatie circa 2600 ha uit bos- en natuurgebieden, bebouwing, wegen, waterlopen enz. en 5100 ha uit cultuurgrond. Van de cultuurgrond hebben de buiten het blok wonenden ruim 700 ha in gebruik en de in het blok wonenden bijna 4400 ha. Dit is de kadastrale oppervlakte van de gronden inclusief erven en opstallen, tuinen voor eigen gebruik, sloten, enz. Het onderzoek in deze verkenning betreft alleen de in het blok wonende geregistreerden en hun grondgebruik in gemeten maat (beteelde oppervlakte) volgens de meitelling. Dit was een oppervlakte van ruim 4200 ha in 1974 waarvan ruim 100 ha buiten het blok was gelegen. Dat bij dit onderzoek minder grond is betrokken dan de cultuurtechnische inventarisatie geeft zit vooral in het verschil tussen gemeten maat en kadastrale maat.

De gegevens over grondgebruikers en grondgebruik zullen naar zeven deelgebieden worden bezien (zie bijgaande kaart), de Rucphense Heide is hierbij toegevoegd aan deelgebied Heimolen.

1.2 Bevolking en beroepsbevolking

De sociaal-economische aspecten van dit gebied kunnen alleen worden bezien aan de hand van de gegevens van de gemeenten Roosendaal en Rucphen als geheel. Deze gemeenten zijn echter groter dan het ruilverkavelingsgebied. De gemeenten Wouw en Zundert waartoe respectievelijk het meest westelijke deel en het zuidoostelijke deel van het blok behoren zijn omdat ze slechts voor een klein gedeelte in het blok vallen niet in de beschouwing betrokken.

In de periode 1960-1975 is het aantal inwoners in Roosendaal met 24% toegenomen, in Rucphen met 31% en in Noord-Brabant als geheel eveneens met 31%. Deze groei was in beide gemeenten doorgaans vrijwel gelijk, alleen met name in 1972 groeide Roosendaal iets sterker.

De toeneming van het aantal inwoners was tot 1970 voornamelijk het gevolg van de natuurlijke aanwas (geboortenoverschotten), voor Rucphen was dit vrijwel de enige groeifactor. In de jaren na 1970 groeide Roosendaal aanzienlijk meer door vestigingsoverschotten dan door de natuurlijke aanwas. Voor Rucphen behield de natuurlijke groei de overhand hoewel ook hier de vestigingsoverschotten sterk toenamen.

Deze ontwikkelingen in de gemeenten als geheel gelden niet voor alle onderdelen met name voor de kleine kernen en het landelijk gebied in het blok. Wat het blok betreft heeft zeer waar-

schijnlijk het aanzienlijk gedaalde geboortenoverschot een rol gespeeld en geleid tot een vermindering van het aantal inwoners. Daarnaast is niet aannemelijk dat hier vestigingsoverschotten zijn geweest, eerder vertrekoverschotten. De conclusie hieruit is dat het aantal inwoners in het blok tussen 1960 en 1975 zal zijn verminderd, uitgezonderd in de kernen Nispen en Schijf.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van het aantal inwoners

	Roosendaal		Rucphen	
	aantal	% groei 1)	aantal	% groei 1)
Inwoners 1 januari 1960	38186		14207	
groei door: geboorten-overschot	2875	7,5	1446	10,2
vestigings-overschot	1382	3,6	50	0,3
Inwoners 1 januari 1965	42443	11,1	15703	10,5
groei door: geboorten-overschot	2749	6,5	1229	7,8
vestigings-overschot	743	1,7	62	0,4
Inwoners 1 januari 1970	45935	8,2	16994	8,2
groei door: geboorten-overschot	1915	4,2	918	5,4
vestigings-overschot	3347	7,3	653	3,8
Inwoners 1 januari 1975	51197	11,5	18565	9,2

1) Per vijfjarige periode.

Met de uitbreiding van het aantal inwoners is ook de beroepsbevolking toegenomen. De mannelijke beroepsbevolking groeide in Roosendaal relatief sterker dan in Rucphen.

Tabel 1.2 Mannelijke beroepsbevolking

	1960			1971		
	aantal	w.v. land-bouw	% land-bouw	aantal	w.v. land-bouw 1)	% land-bouw
Roosendaal	10751	656	6	13315	370	3
Rucphen	4583	842	18	5310	460	9

1) Uit gegevens Landbouwtelling (CBS).

In 1960 werkte in Roosendaal slechts 6% van de mannelijke beroepsbevokking in de landbouw en in Rucphen 18%. Sinds 1960 is de beroepsbevoking uitgebreid en de agrarische werkgelegenheid en het aantal beroepspersonen hierbij verminderd, waardoor het aandeel van de landbouw verder terugliep. Hoewel exacte cijfers van de laatste volkstelling nog niet bekend zijn mag op grond van andere gegevens (meitellingen) verondersteld worden dat in 1971 in Roosendaal omstreeks 3% en in Rucphen ongeveer 9% van de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw werkzaam was. Van de bevolking in het blok werkt uiteraard een veel groter deel in de landbouw doch hiervan zijn geen gegevens aanwezig.

1.3 Werkgelegenheid

De omvang van de werkgelegenheid is kleiner dan die van de beroepsbevolking. In 1960 werkte 58% van de mannelijke beroepsbevolking uit Rucphen buiten de gemeente, voor Roosendaal was dit veel minder (23%). Volgens de volkstelling 1971 was in dat jaar 63% van de werkende mannen + vrouwen uit Rucphen buiten de woongemeente werkzaam en uit Roosendaal een derdedeel (32%). Hoewel geen exacte cijfers zijn te geven voor de mannen afzonderlijk kan gezegd worden dat het percentage uitgaande mannelijke forensen is toegenomen.

Over de ontwikkeling van de pendel in de jaren na 1968 zijn in onderstaande tabel enige gegevens opgenomen. Dit betreft de pendel voor mannen bezien voor meer gemeenten dan Roosendaal en Rucphen.

Tabel 1.3 Gemiddelde pendel van mannen per rayon GAB

Jaar	Roosendaal 1)			Etten-Leur 2)		
	inko-mende pendel	uit-gaande pendel	meer uitg. dan ink. pendel	inko-mende pendel	uit-gaande pendel	meer uitg. dan ink. pendel
1968	2280	3120	840	1450	3365	1915
1970	2610	3980	1370	2040	3785	1745
1972	2630	4655	2025	1870	3605	1735
1973	2510	5150	2640	2105	3595	1490
1974	2870	6100	3230	2785	3710	925

1) Gemeenten Roosendaal, Wouw, Oud-gastel en Oudenbosch.
2) Gemeenten Etten-Leur, Hoeven, Rucphen, Rijsbergen en Zundert.
Bron: Arbeidsmarktbeschrijvingen, Distr. Bur. voor de Arbeidsvoorziening in de Provincie Noord-Brabant.

In deze jaren is in het rayon Roosendaal het aantal inkomende pendelaars maar weinig toegenomen terwijl het aantal uitgaande pendelaars sterk werd uitgebreid. De groei van de werkgelegenheid is hier duidelijk achter gebleven bij de groei van de mannelijke beroepsbevolking. In het rayon Etten-Leur is het aantal inkomende pendelaars aanzienlijk sterker toegenomen en is het aantal uitgaande maar weinig uitgebreid. De groei van de werkgelegenheid is hier kennelijk sterker geweest dan in het rayon Roosendaal.

Evenwel was in beide rayons het aantal uitgaande pendelaars groter dan het aantal inkomende vooral in Roosendaal. Hier komt nog bij dat er een aanzienlijke geregistreerde arbeidsreserve bestaat, deze is in Etten-Leur veel groter dan in Roosendaal.

Tabel 1.4 Gemiddelde geregistreerde arbeidsreserve van mannen

Jaar	Roosendaal		Etten-Leur		Noord-Brabant	Nederland
	aantal	% 1)	aantal	% 1)	% 1)	% 1)
1969	318	2,0	670	4,9	2,4	1,9
1970	288	1,7	579	4,3	1,8	1,5
1971	395	2,4	844	6,1	2,3	1,9
1972	747	4,4	1285	9,1	3,9	3,2
1973	661	3,8	1343	8,9	3,9	3,1
1974	772	4,4	1464	9,8	5,1	3,7

1) Van de afhankelijke mannelijke beroepsbevolking (loon- en salaristrekkenden).
Bron: Arbeidsmarktbeschrijving 1974.

De geregistreerde arbeidsreserve is vooral vanaf 1972 aanzienlijk geworden. Als oorzaken hiervan noemt de "Arbeidsmarktbeschrijving": "de conjunctuurgevoeligheid van de Brabantse nijverheid, het structurele tekort aan arbeidsplaatsen in Noord-Brabant waardoor een deel van de beroepsbevolking op werk in andere gebieden is aangewezen en het feit dat bepaalde beroepsgroepen, met name in de bouwnijverheid, in de Brabantse beroepsbevolking oververtegenwoordigd zijn en derhalve eveneens op werk elders zijn aangewezen. De laatste twee genoemde oorzaken resulteerden door afneming van de werkgelegenheid in haar totaal in een extra toeneming van de werkloosheid in de provincie, wat vooral in het westen waar de uitgaande pendel het grootst is, merkbaar was." Een aantal van deze oorzaken met name die wat de bouwnijverheid betreft zijn wellicht vooral voor het rayon Etten-Leur geldend. In dit rayon is de geregistreerde arbeidsreserve relatief veruit het hoogste van Noord-Brabant.

Verder zegt de "Arbeidsmarktbeschrijving" dat "de situatie op de arbeidsmarkt in 1974 voortdurend is verslechterd. Voor 1975 heeft de verslechtering zich voortgezet, hetgeen tot uiting komt

in een verdere toeneming van de geregistreerde arbeidsreserve en tevens in een drastische daling van de vraag."

1.4 Ruimtelijke ontwikkeling

Volgens de Bodemstatistiek van het CBS zijn de oppervlakten van de gemeenten Roosendaal en Rucphen van 1970 tot 1975 gelijk gebleven doch is de verdeling hiervan enigszins gewijzigd. Uit het globale overzicht in tabel 1.5 blijkt dat de arealen bebouwde kom zijn uitgebreid en in Rucphen ook de overige gronden. De als cultuurgrond aangegeven oppervlakte is verminderd, in Roosendaal (met 4,1%) meer dan in Rucphen (met 1,6%).

Tabel 1.5 Oppervlakte en gebruik van de gronden in ha per gemeente

	Roosendaal		Rucphen	
	1970	1975	1970	1975
Cultuurgrond	4340	4164	4274	4208
Bos en natuurlijk terrein	208	208	1302	1301
Bebouwde kom	861	1100	410	447
Rest x)	351	288	105	135
Totaal	5760	5760	6091	6091

x) Dit kunnen zijn: industrieterreinen, spoorwegen, sportterreinen, verharde wegen, water breder dan 6 meter, toekomstig bouwterrein, recreatieterrein en overige gronden.
Bron: CBS-bodemstatistiek.

De oppervlakte cultuurgrond in tabel 1.5 is niet vergelijkbaar met de oppervlakte van de meitellingen van het CBS.

Voor de verdere beschrijving van de ruimtelijke ontwikkeling is voornamelijk gebruik gemaakt van de gegevens en de beschouwingen uit het "Streekplan West-Brabant" en het "Bestemmingsplan buitengebied 1975" van de gemeente Roosendaal en Nispen. Deze ruimtelijke ontwikkeling zal alleen worden bezien voor zover dit betrekking heeft op het ruilverkavelingsgebied.

Roosendaal

In het vastgestelde "Bestemmingsplan buitengebied 1975" 1) van deze gemeente staat het volgende beschreven, weergegeven voor het westelijk en het oostelijk gedeelte.

1) Nog niet goedgekeurd door GS.

a. Het grootste deel, het westelijke deel, dit is globaal genomen het gebied vanaf de Doelstraat westelijk van de Oude Turfvaartsestraat en de Esscheweg, heeft de bestemming "Agrarische doeleinden art. 18". Dit wil zeggen dat hier geen beperkingen aan de agrarische bedrijfsvoering terwille van andere belangen worden opgelegd. Er mogen uitsluitend bouwwerken ten dienste van een agrarisch bedrijf worden opgericht en de grond moet voor agrarische doeleinden gebruikt worden. Het betreft hier een gebied van naar schatting 1500 ha.
In het onderhavige agrarische gebied zijn echter ook enkele uitzonderingen.

1. In dit deel van het blok komt een nieuwe provinciale weg ter vervanging van de weg Roosendaal-Nispen-België. Deze loopt vanaf de Doelstraat oostelijk om Nispen heen naar de grens. Met de aankoop van de benodigde gronden (25 à 30 ha) is reeds in 1975 begonnen.
2. Een andere uitzondering vormt het gebied rond de kern Nispen en grensovergang Nispen waarvoor cultuurgrond aan de landbouw zal worden onttrokken (20 à 30 ha).
3. Een beperkt gebied in de omgeving van Tolberg heeft de bestemming "Bebouwingsvrij agrarisch gebied art. 15". Dit is een reserve gebied waar mogelijk na 1980 woningbouw komt en geen nieuwe agrarische bedrijven mogen worden gevestigd en uitbreiding van bestaande bedrijven onder bepaalde voorwaarde mogelijk is.
4. Een mogelijk toekomstig waterwingebied in het zuidwesten, tussen de Bergsebaan en de grens met de gemeente Wouw. Mocht dit doorgaan dan zal dit niet eerder dan 1985 zijn. Dit beslaat een aanzienlijke oppervlakte (ruim 100 ha) welke grotendeels is bezet met boomgaarden en andere landbouwgronden alsook een paar bosjes. Voor het agrarisch gebruik gelden dezelfde bepalingen als in het hiervoorgaande punt 3 zijn genoemd.

b. Het andere in het blok gelegen deel van Roosendaal (ca 1100 ha) heeft een meer kleinschalig karakter en een veel gevarieerder bestemming. In het noorden hiervan is het waterleidingbedrijf met de waterwingebieden in het blok gelegen (tussen Turfvaartsestraat en Doelstraat en westelijk over de Nispenseweg). Voor de cultuurgronden (ca 35 ha) gelden dezelfde bepalingen als hiervoor genoemd, namelijk vestiging van nieuwe bedrijven is niet toegestaan en uitbreiding van bestaande bedrijven is mogelijk (zie a punt 3).
Oostelijk van dit waterwingebied ligt het bestemmingsplan "Vierhoeven" (tussen Kalverstraat en Vischdonksestraat tot zuidelijk over de Elderseweg). Dit gebied wat al uit sportvelden bestaat is thans nog binnen de huidige blokgrens gesitueerd.
Naast Vierhoeven ligt het landgoed Vischdonk bestempeld als

natuurgebied met een recreatieve en agrarische functie welke laatste een positief element vormt in de landschappelijke geleding en als zodanig gehandhaafd zal blijven.
Het grootste gebied in het zuidoosten van de gemeente (± 600 ha, begrensd door Vierhoeven en Vischdonk in het noorden en de Oude Turfvaartsestraat en de Esscheweg in het westen) is uitgezonderd de bos- en watergebieden bestempeld als "Landschappelijk waardevol agrarisch gebied". Vrije vestiging van agrarische bedrijven is hier niet toegestaan. Gekozen is voor het systeem van bouwblokken voor bestaande boerderijen, die daarop voldoende ruimte hebben tot verdere ontplooiing. Uitvoering van cultuurtechnische werken kan hier beperkingen ondervinden zoals afgraven, ophogen en egaliseren van gronden alsook aantasting of verwijdering van houtwallen.
Ten slotte resteert het gebied ten oosten van Roosendaal benoorden de Langendijk (ca 350 ha) hetwelk als "Agrarische doeleinden art. 18" is bestemd en waar de landbouw dus nauwelijks hinder zal ondervinden (zie onder a).

c. In het zuiden van de gemeente Roosendaal, deels parallel aan de rijksgrens is een zone aangeduid als buisleidingenstraat. Het is zonder meer duidelijk dat deze dan ook door delen van het blok loopt die tot de gemeenten Wouw en Rucphen behoren. Door middel van aanlegvergunningen is het leggen van leidingen hier toegestaan.
Ook in het westelijk deel van het blok onder de gemeente Wouw loopt over beperkte afstand een buisleidingenstraat. Alleen deze heeft een publiekrechtelijke erkenning van rijkswege: de gronden zijn aangekocht.
Voor de leidingstraten geldt een "beperkt agrarisch gebruik" wat voornamelijk betekent dat er geen agrarische opstallen mogen worden gebouwd.

De delen van de andere gemeenten

Hiervoor zijn geen bestemmingsplannen voorhanden en is voornamelijk uitgegaan van de gegevens uit het "Streekplan West-Brabant" en het ontwerp "Facet-Streekplan voor de Natuurschoonen Recreatiegebieden in Noord-Brabant".

Het gedeelte onder de gemeente Wouw is een gebied waar geen beperkingen voor de landbouw worden verwacht en is hiermee gelijk aan het aangrenzende deel van Roosendaal. Een mogelijke uitzondering kan de eventuele aanleg van een buisleidingenstraat vormen.

Voor het grootste gedeelte van de onder de gemeenten Rucphen en Zundert gelegen cultuurgronden zijn geen beperkingen voor de landbouw te verwachten. Er zijn echter wel uitzonderingen. In het gebied onder Roosendaal is in het oosten een gedeelte bestempeld als "Landschappelijk waardevol agrarisch gebied" (zie hiervoor onder b, vierde alinea). Tot deze gebieden behoort ook de Neder-

heide onder Rucphen, de randen van het natuurgebied de Rucphense Bosschen en het oostelijk en zuidelijk deel van het tot de gemeente Zundert behorende gedeelte van het blok. Dit zijn gebieden waar afwisselend cultuurgronden en bos- en natuurcomplexen voorkomen. Verder is onder Rucphen in het bosgebied ten westen van de Heiberg een waterwingebied. Het mogelijke gevaar van verdroging van de nabij gelegen cultuurgronden is wellicht niet denkbeeldig.

Samengevat kan het volgende worden gezegd:

1. De onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden blijft op korte termijn beperkt tot 50 à 60 ha voor woningbouw en wegaanleg.
   Op lange termijn en met onzekerheden ten aanzien van realisering behoren grotere aanspraken op cultuurgrond tot de mogelijkheden zoals voor woningbouw (wijk Tolberg na 1980) en voor waterwingebied (bij de Bergsebaan na 1985). Met deze aanspraken is verder in dit rapport geen rekening gehouden.
2. Het grootste deel van de cultuurgrond in het blok is bestemd voor die agrarische doeleinden waarbij aan de agrarische bedrijfsvoering geen beperkingen opgelegd behoeven te worden ter wille van andere belangen.
3. In andere, kleinere, delen van het gebied is naast de agrarische doeleinden ook het landschap van betekenis. Dit zal voornamelijk van invloed zijn op de bebouwing en de uitvoering van cultuurtechnische werken. Deze zelfde bepalingen gelden ook voor de mogelijke toekomstige woningbouw- en waterwinprojecten (zie 1 2e alinea).

De conclusie uit het voorgaande kan wel zijn dat de beperkingen ten aanzien van bebouwing en uitvoering van werken slechts beperkte invloed behoeven te hebben op de ontplooiingsmogelijkheden van de agrarische bedrijven. Het bestemmen voor agrarische doeleinden kan wel tot gevolg hebben dat het landelijke gebied meer gevrijwaard blijft van niet-agrarische invloeden dan in het verleden.

De kernen

In het gebied liggen de kleinere kern Nispen en de kleine kern Schijf die in februari 1971 respectievelijk circa 1100 en 580 inwoners telden. Het Streekplan West-Brabant heeft gelet op de omvang, verzorgingsniveau, groeimogelijkheden en ligging Nispen ingedeeld bij de leefbare kernen en Schijf bij de probleemkernen. Nispen behoort voor de toekomst tot de kernen met beperkte ontwikkelingsmogelijkheden terwijl de uitbreiding van het woongebied van Schijf zeer beperkt dient te blijven. De uitbreidingen in de wat verdere toekomst zullen voor Nispen bestaan uit afronding van de huidige kern en wellicht een verdere uitbouw ten westen van het dorp.

Groengebieden en recreatie

In en nabij het gebied van onderzoek noemt het Streekplan als recreatiegebied de streek ten zuidoosten van Roosendaal. Hier vormen de deels op duincomplexen ontwikkelde naaldhoutboslandschappen van de Rucphense Bosschen het belangrijkste element. Het geheel is ontsloten door tal van zandwegen en rijwielpaden. Daarnaast bieden de natuurgebieden bezuiden de Langendijk mogelijkheden voor recreatie (landgoed Vischdonk, het Rozenven en enige bossen). Hier ligt ook de camping "Zonneland" (10 ha groot). Ook in het zuidwesten van het blok onder de gemeente Zundert zijn groengebieden waar extensieve recreatievormen (toerrijden) mogelijk zijn.

Van de natuurgebieden onder Rucphen en Roosendaal is ongeveer 900 ha vrij toegankelijk en 200 ha beperkt toegangkelijk. Het gedeelte onder Zundert is vrij toegankelijk, uitgezonderd de natuurreservaten, de oppervlakte hiervan is niet aan te geven. Binnen de blokgrens komen minstens 6 campings voor met te zamen omstreeks 40 ha grond, merendeels gelegen is of nabij bosgebieden. Ten behoeve van de openluchtrecreatie zijn er in de diverse natuurgebieden fiets- en wandelsroutes. Vele natuurgebieden zijn bovendien onderling verbonden via goed berijdbare zandwegen. De ruiters maken een druk gebruik van de diverse zandwegen. Verder doorkruist de A.N.W.B.-route "West-Brabant" het gebied over een grote lengte.

Momenteel vind de gemeente Rucphen verdere uitbreiding van de verblijfsrecreatie ongewenst. Ten behoeve van de dagrecreatie worden de voorzieningen in de bos- en natuurgebieden verder uitgebreid. Dit is echter niet van invloed op het agrarisch gebied.

Agrarisch-structurele aspecten

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling in de structuur van de landbouw in dit gebied. Onder de agrarische structuur verstaan we die kenmerken van de landbouw die in grote mate stabiel blijven. Betrokken op een bepaald gebied betekent dit voornamelijk dat ingegaan wordt op de ontwikkeling van het aantal bedrijven, de cultuurgrond, de produktieomvang en het aantal personen dat in het gebied in de landbouw werkzaam is 1). Ook komt de eigendom/pachtverhouding aan de orde alsook de verkaveling.

2.1 Aantal bedrijven naar beroepsgroep

Bij de beschrijving van de ontwikkeling van het aantal bedrijven wordt onderscheid gemaakt in hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven (bedrijven waarop het bedrijfshoofd meer dan de helft van de arbeidstijd werkzaam is, zie bijlage 1) vormen de belangrijkste categorie. In de periode 1969-1974 is hun aantal afgenomen van 305 tot 268, een vermindering van 2,6% per jaar wat geringer was dan het landelijk gemiddelde van 3% per jaar. De vermindering van het aantal bedrijven verloopt gemiddeld gezien vrij gelijkmatig, want ook van 1962 tot 1967 verminderde in vrijwel hetzelfde gebied het aantal bedrijven met eveneens 2,6% per jaar. In 1974 hadden de hoofdberoepsbedrijven 89% van de geregistreerde cultuurgrond in gebruik, in 1969 was dit 91%.

Tabel 2.1 Bedrijven naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1969	1974	1969	1974
Hoofdberoepsbedrijven	305	268	3991	3756
Nevenbedrijven x)	115	122	376	453
Totaal	420	390	4367	4209

x) Exclusief bedrijven met minder dan 10 sbe.

1) De gegevens in dit en het volgende hoofdstuk zijn gebaseerd op de meitellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven in het blok en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. De oppervlakte cultuurgrond van het blok is hiermee niet bepaald. Bij de meitellingen worden namelijk kleine bedrijfjes buiten beschouwing gelaten en komt ook het grondgebruik in het blok van buiten het blok wonenden niet aan de orde. Anderzijds is wel meegeteld het grondgebruik buiten het blok van degenen die in het blok wonen.

Het aantal nevenbedrijven is opvallend groot, zij het minder dan in de gemeente Rucphen 1). De nevenbedrijven worden voornamelijk geëxploiteerd door niet-agrariërs en slechts weinig door rustende personen. De laatste jaren is zowel het aantal nevenbedrijven als hun geregistreerd grondgebruik toegenomen. Dit komt waarschijnlijk mede door het feit dat vele bedrijven die uit de hoofdberoepsgroep zijn gegaan als nevenbedrijf werden voortgezet (zie tabel 2.2).

Mutaties in de groep hoofdberoepsbedrijven

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven had verschillende oorzaken. Deze oorzaken zijn onderscheiden in beroepsbeëindiging (het natuurlijke verloop), beroepsverandering (aanvaarden van een ander hoofdberoep) en overige oorzaken (ziekte jonge bedrijfshoofden, verhuizing naar bedrijf buiten het blok, e.d.).

Tabel 2.2 De mutaties op de hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

Mutatieoorzaak	Totaal aantal	Voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps-bedrijf x)	neven-bedrijf	
Beroepsbeëindiging	49	25	11	13
Beroepsverandering	25	1	18	6
Overige oorzaken	6	3	-	3
Totaal	80	29	29	22

x) Alle door familieleden.

Het is opmerkelijk dat de afgelopen jaren zowel beroepsbeëindiging als beroepsverandering van een zelfde betekenis zijn geweest voor de vermindering van het aantal bedrijven. Door elk van deze oorzaken is het aantal hoofdberoepsbedrijven met 24 verminderd. De betekenis van de overige oorzaken was slechts gering (-3 bedrijven).

Van de 49 bedrijven waar beroepsbeëindiging aan de orde was zijn er 25 door een opvolger als hoofdberoepsbedrijf voortgezet. Dit is het opvolgingspercentage dat in deze periode dus 51% was en aanzienlijk genoemd mag worden. Mede hierdoor en doordat er relatief weinig oudere bedrijfshoofden zijn bleef de vermindering van het aantal bedrijven door beroepsbeëindiging de laatste jaren beperkt. De opvolgers waren op één na zoons of schoonzoons. De ge-

1) "Rucphen", agrarische planologische verkenning, LEI-1976.

middelde produktieomvang van de bedrijven die bij beroepsbeëindiging betrokken waren en overgenomen werden was 135 sbe, de bedrijven die na beroepsbeëindiging niet meer als hoofdberoepsbedrijf werden geëxploiteerd hadden een omvang van 60 sbe. Hieruit blijkt dat bij beroepsbeëindiging een selectie optreedt in die zin dat de zwakkere bedrijven stoppen.

Er zijn 25 bedrijfshoofden van beroep veranderd; hierdoor zijn 24 bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen (1 bedrijf is door een zoon als hoofdberoepsbedrijf voortgezet). Gerekend over de bedrijfshoofden die jonger zijn dan 55 jaar (224 in 1969), was de effectieve beroepsverandering 24 van de 224, dat is 2,2% per jaar. Vergeleken met andere gebieden is dit een vrij hoog percentage. De gemiddelde produktieomvang van deze 24 bedrijven was 65 sbe. Verder is door overige oorzaken het aantal hoofdberoepsbedrijven met 3 verminderd 1).

De uit de hoofdberoepsgroep verdwenen bedrijven waren over het algemeen veel kleiner dan de gebleven bedrijven, de gemiddelde oppervlakte was 9,3 ha en de gemiddelde omvang 64 sbe terwijl de gebleven bedrijven gemiddeld 13,9 ha en 109 sbe groot waren. Van deze 51 verdwenen bedrijven hadden de meesten 5-15 ha grond (38), de anderen waren kleiner (8) of groter (5). De omvang van 49 van deze bedrijven was minder dan 110 sbe. Wat bedrijfstype betreft vertoonden zij veel overeenkomst met de gebleven bedrijven.

Tegenover bedrijven die uit de hoofdberoepsgroep verdwenen kwamen er ook incidenteel enkele bij. Dit waren 6 voorheen nevenbedrijven waarop het bedrijfshoofd volledig in de landbouw ging werken, meest door uitbreiding van de veredeling. Verder zijn er 8 nieuwe bedrijven opgezet. Hierbij is geen duidelijke lijn aan te geven, zowel afsplitsing als nieuwe opzet en verplaatsing van elders speelden hierbij een rol. Het merendeel van deze bedrijfshoofden was reeds zelfstandig boer, de anderen waren voorheen thuis meewerkende boerenzoons. Deze 14 nieuwe bedrijven waren voornamelijk op de melkveehouderij of op de veredeling gericht. Hun gemiddelde oppervlakte was in 1974 lager dan die van de bestaande bedrijven (8,3 ha tegen 14,3 ha) evenals hun gemiddelde bedrijfsomvang (119 sbe tegen 138 sbe).

Samengevat verliep de verandering van het aantal hoofdberoepsbedrijven als volgt:

Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1969		305
Afgenomen door: beroepsbeëindiging	-24	
beroepsverandering	-24	
overige oorzaken	- 3	
Toegenomen door stichting 8 en uit C6	+14	
Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1974		268

1) Dit is 0,2% per jaar van alle bedrijven in 1969 en 0,3% per jaar van die met een bedrijfshoofd jonger dan 55 jaar.

2.2 Indeling van de bedrijven naar oppervlakte cultuurgrond

De oppervlakte cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven 1) in het blok is in de periode 1969-1974 verminderd van 4367 ha tot 4209 ha, dit is met 0,7% per jaar. Deze vermindering is door diverse oorzaken ontstaan. Een gedeelte van de grond van opgeheven bedrijven is nog bij dezelfde personen in gebruik als in 1969. Dit komt doordat bedrijven beneden een bepaalde omvang niet meer zijn geteld, deze kunnen echter nog wel een aantal ha grond in gebruik hebben. Daarnaast is grond van opgeheven bedrijven en wellicht ook van verkleinde bedrijven aan de agrarische bestemming onttrokken voor woningbouw en recreatie. Verder kan er een verschil zijn door grondtransacties met bedrijven buiten het blok.

Een betrekkelijk groot gedeelte van de cultuurgrond is in gebruik bij nevenbedrijven namelijk 11% tegen 9% in 1969. De toeneming van dit nevengrondgebruik hangt samen met het feit dat bedrijfshoofden die van beroep veranderen of gaan rusten niet direct alle grond afstoten doch vaak (voorlopig) nog een gedeelte aanhouden.

De hoofdberoepsbedrijven hadden in 1974 3756 ha cultuurgrond in gebruik verdeeld over 268 bedrijven. De gemiddelde oppervlakte was dus betrekkelijk klein (14 ha) en ze is de laatste jaren ook maar weinig toegenomen (13,1 ha in 1969).

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen wijzigde in die zin dat het aantal bedrijven van 5-30 ha relatief sterk verminderde - uitgezonderd die van 15-20 ha - terwijl het aantal bedrijven beneden de 5 ha slechts weinig terugliep en dat boven de 30 ha toenam. Op de bedrijven kleiner dan 5 ha vormen de veredeling en de glastuinbouw de belangrijkste produktietak.

Tabel 2.3 De oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven

	1969		1974	
	aantal	%	aantal	%
minder dan 5 ha	28	9	25	9
5 - 10 ha	87	29	64	24
10 - 15 ha	83	27	71	27
15 - 20 ha	53	17	53	20
20 - 30 ha	51	17	46	17
30 - 50 ha	3	1	9	3
Totaal	305	100	268	100

1) Met minstens 10 sbe.

De vermindering van het aantal bedrijven kleiner dan 15 ha was vooral het gevolg van het verdwijnen van bedrijven als hoofdberoepsbedrijf. Door vergroting of verkleining is het aantal bedrijven in de diverse oppervlakteklassen per saldo doorgaans weinig veranderd. Alleen in de klasse van 20-30 ha werd het aantal hierdoor kleiner en in die van 30-50 groter.

Van alle hoofdberoepsbedrijven is een derde kleiner dan 10 ha en heeft 40% meer dan 15 ha grond. Deze laatste bedrijven gebruiken 62% van de cultuurgrond.

2.3 Indeling van de bedrijven naar produktieomvang

De produktieomvang van de bedrijven is uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (= sbe). Naast de bedrijfsoppervlakte wegen hierbij ook mee verschillen in intensiteit van het grondgebruik, de omvang van de dierlijke veredelingsproduktie en de weinig aan de grond gebonden glastuinbouw.

Terwijl het aantal hoofdberoepsbedrijven in de afgelopen jaren met 12% verminderde, is hun totale produktieomvang met 18% toegenomen (3,4% per jaar). Hierdoor is de gemiddelde bedrijfsomvang vergroot van 102 tot 137 sbe. De toeneming van de gemiddelde bedrijfsomvang met ca 6% per jaar was gevolg van intensivering (van 7,1 tot 8,8 sbe per ha) en in beperkte mate van oppervlakteuitbreiding (van 13,1 tot 14,0 ha) en van het wegvallen van kleine bedrijven.

Tabel 2.4 De ontwikkeling van de produktieomvang op hoofdberoepsbedrijven 1)

	1969	1974	Toeneming in %
Aantal sbe totaal	31038	36702	18
Aantal sbe per bedrijf	102	137	34
Aantal sbe per ha (excl.veredeling)	7,1	8,8	24

1) Zie voor nevenbedrijven bijlage 2.

Door de vergroting van de gemiddelde bedrijfsomvang is ook de verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen gewijzigd. Het aantal bedrijven met minder dan 130 sbe is aanzienlijk verminderd en het aantal met een grotere omvang is flink toegenomen. Deze veranderingen waren veel groter dan bij de oppervlakteklassen. In 1974 had 46% van de bedrijven een omvang van minstens 130 sbe tegenover slechts 22% in 1969. Niettemin had in 1974 nog ruim een kwart van de bedrijven een omvang van minder dan 90 sbe en daardoor belangrijk minder dan een volwaardige arbeidskracht bij een

Tabel 2.6 Verandering in bedrijfsomvang van in beide jaren hoofdberoepsbedrijven

Omvang in 1969 in sbe	Omvang in 1974 in sbe									Totaal
	minder dan 50	50-70	70-90	90-110	110-130	130-150	150-190	190-250	250 en meer	
Minder dan 50	6	3	3	-	-	-	1	-	1	14
50 - 70	1	22	12	7	-	-	3	-	1	46
70 - 90	1	3	8	15	10	2	2	1	-	42
90 - 110	-	1	5	7	16	8	8	1	-	46
110 - 130	1	1	-	3	6	10	14	4	-	39
130 - 150	-	-	1	2	-	5	16	4	-	28
150 - 190	-	-	1	-	-	2	10	9	2	24
190 - 250	-	-	-	1	-	-	3	5	1	10
250 en meer	-	-	-	-	-	-	-	-	5	5
Totaal	9	30	30	35	32	27	57	24	10	254

doelmatige bedrijfsvoering aan kan (± 110 sbe in 1974). Gaat men uit van een moderne bedrijfsvoering dan ligt dit nog aanzienlijk hoger (± 150 sbe).

Tabel 2.5 De bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven		Percentage bedrijven	
	1969	1974	1969	1974
Minder dan 50 sbe	30	10	10	4
50 - 90 sbe	115	64	38	24
90 - 130 sbe	92	70	30	26
130 - 190 sbe	53	90	17	33
190 sbe en meer	15	34	5	13
Totaal	305	268	100	100

De verschuiving in de verdeling van de omvang van de bedrijven was vooral het gevolg van uittreding van kleinere bedrijven en vergroting van bestaande bedrijven. De bedrijven die als hoofdberoepsbedrijf zijn verdwenen hadden op één na een omvang van minder dan 130 sbe (gemiddeld 64 sbe).

Hoe de ontwikkeling van de bedrijfsomvang bij de gebleven bedrijven verliep is duidelijk weergegeven in tabel 2.6 (blz. 24). Hieruit blijkt dat 61% van de bedrijven naar een grotere omvangsklasse zijn overgegaan, dat 29% dezelfde of ongeveer dezelfde omvang heeft behouden en dat 10% is verkleind. Bij de vergrote bedrijven is te zien dat sommigen een sprong voorwaarts maakten van 50 sbe of meer. Dit hangt in aanzienlijke mate samen met de uitbreiding van het melkvee al of niet gepaard gaande met de bouw van een ligboxenstal. Daarnaast was echter op een noemenswaard aantal bedrijven de uitbreiding van de tuinbouw de oorzaak van een sterke groei van de bedrijfsomvang en in een kleiner aantal gevallen de veredeling.

2.4 Grondmobiliteit

Onder grondmobiliteit wordt verstaan de oppervlakte grond die in een bepaalde periode van gebruiker is gewisseld 1). De gegevens hierover zijn verkregen door vergelijking van de bedrijfshoofden en de oppervlakte per bedrijf in 1969 en 1974. We onderscheiden hierbij de overdracht van gehele bedrijven aan een opvolger en daarnaast de grond die is aangewend voor bedrijfsvergroting en voor nieuw gevestigde bedrijven.

1) Dit is niet de oppervlakte die op de vrije grondmarkt kwam en via al of niet openbare verkopingen naar een andere eigenaar dan familieleden is gegaan.

Tussen 1969 en 1974 wisselde 988 ha van gebruiker; dit is 22,5% van de grond in 1969. De overdracht van gehele bedrijven speelde de grootste rol en betrof 32 bedrijven die in 1969 554 ha grond in gebruik hadden. Dit grondverkeer had betrekking op 12,6% van alle cultuurgrond in 1969. Het andere grondverkeer bestond uit vergroting van bedrijven en nieuw gevestigde bedrijven, samen 434 ha ofwel 9,9% van de grond in 1969. Vergeleken met gebieden in Oost-Brabant 1) lag in Nispen-Schijf het percentage van overdracht van gehele bedrijven hoger en dat van vergroting en nieuwe vestigingen lager.

Hiernaast is van een aantal bedrijven de oppervlakte verkleind en zijn andere bedrijven opgeheven (of door te kleine omvang uit de registratie verdwenen). Ten opzichte van 1969 betrof de verkleining 270 ha en het opheffen 282 ha, samen 552 ha. Wanneer hierop in mindering wordt gebracht de 434 ha die is aangewend voor vergroting van bedrijven en voor nieuwe bedrijven resteert een oppervlakte van 118 ha. Met deze oppervlakte is het geregistreerde grondgebruik de afgelopen jaren verminderd.

Deze vermindering is door diverse oorzaken ontstaan. Een gedeelte van de grond van opgeheven bedrijven is nog bij dezelfde personen in gebruik als in 1969. Bedrijven beneden een bepaalde omvang zijn namelijk niet meer geteld, zij kunnen echter nog wel een aantal ha grond in gebruik hebben. Daarnaast is grond aan de agrarische bestemming onttrokken voor woningbouw en recreatie; dit is echter van beperkte betekenis. Verder kan er een verschil zijn door grondtransacties met bedrijven buiten het blok. Afgezien van het grondverkeer bij overdracht van bedrijven blijkt dat van de overige 552 ha die van gebruiker wisselde slechts ruim de helft (311 ha) is aangewend voor bedrijfsvergroting.

Tabel 2.7 Veranderingen in de oppervlakte cultuurgrond 1969-1974 x)

	Totaal	Hoofd-beroeps-bedr.	Neven-bedr.
Oppervlakte cultuurgrond 1969	4405	3991	414
Verkleiningen	- 270	- 154	- 116
Opheffingen xx)	- 358	- 225	- 113
Stichtingen	+ 123	+ 84	+ 39
Vergrotingen	+ 311	+ 286	+ 25
Saldo mutaties naar andere groep		- 226	+ 226
Oppervlakte cultuurgrond 1974	4209	3756	453

x) In bijlage 5 meer uitgebreid weergegeven.
xx) Inclusief 76 ha die bedrijfsopheffers nog zelf gebruiken als niet-geregistreerden.

1) "Land van Cuyk" en "St. Oedenrode".

Voor de groep hoofdberoepsbedrijven als geheel is het grondgebruik met 235 ha verminderd, dat van de groep nevenbedrijven met 39 ha toegenomen. Van de vrijgekomen grond die in handen van agrariërs bleef ging het overgrote deel naar hoofdberoepsbedrijven. Dat desondanks het grondgebruik van de hoofdberoepsbedrijven terugliep komt enerzijds doordat de oppervlakte van de uitgetreden bedrijven (-472 ha) veel groter was dan die van de toegetreden bedrijven (+116 ha) en anderzijds doordat de oppervlakte van de gebleven bedrijven slechts weinig is toegenomen (+121 ha ofwel van 3519 ha tot 3640 ha).

Van deze 254 gebleven ofwel in beide jaren hoofdberoepsbedrijven is een kwart (24%) vergroot met minstens 1 ha en 12% verkleind. Voor de verbetering van de bedrijfsgroottestructuur waren deze veranderingen van weinig betekenis.

Tabel 2.8 Vergrotingen en verkleiningen van hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven x)	Aantal bedrijven dat vergroot of verkleind is met ..... ha					Oppervlakte in ha
		1-3	3-5	5-7	7-10	10 e.m.	
Vergroot	62	36	13	5	5	3	258
Verkleind	31	13	9	4	1	4	139

x) Totaal 254, waarvan 161 zonder verandering van 1 ha of meer.

De vergrote bedrijven zijn gemiddeld 4,2 ha in oppervlakte toegenomen, de verkleinde bedrijven met gemiddeld 4,5 ha in oppervlakte verminderd. De vergrotingen betroffen meest oppervlakten van 1-3 ha, bij de verkleiningen kwam 3-7 ha evenveel voor als 1-3 ha.

2.5 Rechtsvorm van grondgebruik

De rechtsvorm van het grondgebruik, de verhouding tussen eigendom en pacht, betreft de toestand in 1975 gemeten aan de hand van de kadastrale oppervlakte. Verreweg het grootste deel van de cultuurgrond in het blok was in eigendom-gebruik en 28% werd gepacht. Voor de grootste en belangrijkste groep bedrijven, de landbouwbedrijven 1), lag het percentage pacht iets hoger (30%), voor de nevenbedrijven duidelijk lager (18%) en op de hier onderscheiden gespecialiseerde veredelingsbedrijven werd geen grond gepacht.

1) Deze door het I.C.W. gehanteerde indeling wijkt enigszins af van de bedrijfstype indeling in de rest van dit rapport.

Tabel 2.9 Eigendom en pacht van de grond

	Aantal bedrijven	Ha cultuurgr.	Ha pacht	Percent. pacht
Landbouwbedrijven	261	3918	1159	30
Glastuinbouwbedr.	14	29	7	24
Gespec.veredelingsbedr.	8	11	-	-
Nevenbedrijven	115	511	93	18
Alle bedrijven	398	4469	1259	28

Bron: CBS-1975 (via cultuurtechnische inventarisatie I.C.W.)

Bij beschouwing van alleen de groep landbouwbedrijven blijkt de mate van pacht geen samenhang te vertonen met de oppervlakte van de bedrijven. Bij de groep bedrijven van 15-20 ha wordt slechts een vijfde (21%) van de oppervlakte grond die zij gebruiken gepacht, op de bedrijven kleiner dan 10 ha is dit een kwart (25%) en op de bedrijven groter dan 30 ha 29%. Op de bedrijven van 10-15 ha en die van 20-30 ha wordt een derde of meer van hun grondgebruik gepacht (resp. 33% en 37%).

Tabel 2.10 Eigendom en pacht op landbouwbedrijven

	Percentage			
	bedrijven 1)	cult.grond 1)	pacht 1)	pacht 2)
Tot 10 ha	31	14	12	25
10 - 15 ha	25	21	23	33
15 - 20 ha	21	24	17	21
20 - 30 ha	18	29	36	37
Vanaf 30 ha	5	12	12	29
Totaal	100	100	100	30
Abs. aantal	261	3918	1159	

1) Kolompercentage - verticaal.
2) Regelpercentage - horizontaal.
Bron: CBS-1975 (via cultuurtechnische inventarisatie I.C.W.).

Over de aard van de verpachters, die doorgaans niet sterk veranderd, zijn alleen gegevens per gemeente bekend betreffende de toestand in 1966; van de pacht van ouders ook van 1970.

Het pachtland in deze streek was, althans in 1966, meest eigendom van particulieren; in Roosendaal en Wouw vooral van agrariërs en in Rucphen meest van niet-agrariërs. Bij de rechtspersonen

speelt de overheid de grootste rol, met name in Roosendaal waar 20% van het pachtland eigendom was van de overheid tegen 10% in Rucphen. Pacht van buitenlandse eigenaren kwam in Wouw meer voor dan in de andere gemeenten.

Tabel 2.11 Aard van de verpachters 1966

	Gemeente		
Perc. cultuurgrond gepacht	Rucphen 25(28)	Roosendaal 39(40)	Wouw 47(48)
Perc.v.h.pachtland gepacht van:			
ouders	17(19)	26(25)	27(22)
land- en tuinbouwers	29	40	48
overige particulieren	47	32	35
overheid	10	20	4
overige rechtspersonen	6	4	3
buitenlanders	8	5	10

N.B. Tussen haakjes ( ) 1970.
Bron:CBS-Landbouwtellingen.

2.6 Verkaveling en ontsluiting

Over de verkaveling zijn gegevens bekend middels de cultuurtechnische inventarisatie van het I.C.W. naar de toestand in 1976. Hiervan zal alleen de verkavelingstoestand van de landbouwbedrijven worden bezien. De produktie van deze bedrijven is sterk aan de grond gebonden, zij hebben het grootste deel van de grond in gebruik en bijna alle hoofdberoepsbedrijven zijn landbouwbedrijven (zie tabel 2.9).

De verkaveling op deze bedrijven kan nog aanzienlijk verbeterd worden. Deze 261 landbouwbedrijven hebben per bedrijf gemiddeld 5,5 kavels 1) of, bij een ander onderscheid, gemiddeld 4 bedrijfskavels 2) in gebruik. Bij deze bedrijfskavels zijn de huisbedrijfskavels (met 8 ha) gemiddeld veel groter dan de veldbedrijfskavels (2,3 ha) van welke laatste er gemiddeld 3 per bedrijf

1) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers; in dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen als wegen, waterlopen en spoorbanen.

2) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers; in dit aaneengesloten stuk grond mogen wel ter plaatse overschrijdbare grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen, spoorbanen. Indien bedoelde grenzen onoverschrijdbaar zijn is er sprake van meerdere bedrijfskavels.

voorkomen. Van de totale oppervlakte grond ligt 54% in huisbedrijfskavels, dus bij huis in aaneengesloten stukken grond waarin overschrijdbare grenzen kunnen voorkomen. Echter weinig minder dan de helft van de grond (46%) ligt in veldbedrijfskavels dus van huis en wel op een gewogen gemiddelde afstand van 1300 meter van de bedrijfsgebouwen. Gezien de bedrijven in dit gebied sterk op de melkveehouderij zijn gericht is het duidelijk dat een verkaveling waarbij ongeveer de helft van de grond vrij ver van huis ligt een belemmering vormt voor een rationele bedrijfsvoering.

Tabel 2.12 Verkaveling, kavels naar oppervlakte

	Aantal	Opp.in ha	Gem.opp.in ha
Landbouwbedrijven	261	3918	15,0
Kavels	1430	3918	2,7
w.v. huiskavels	261	1376	5,3
Bedrijfskavels	1057	3918	3,7
w.v. huisbedrijfskavels	261	2102	8,0
w.v. veldbedrijfskavels	796	1816	2,3

Bron: I.C.W.-cultuurtechnische inventarisatie 1976.

Van de 261 landbouwbedrijven heeft ongeveer een derde één of twee bedrijfskavels (35 resp. 49 bedrijven), 31% of 81 bedrijven heeft er drie of vier en 37% (96 bedrijven) heeft vijf of meer bedrijfskavels.

Het aantal kavels hangt samen met de bedrijfsoppervlakte. Naarmate er meer kavels zijn, zijn de bedrijven groter.

Middels de cultuurtechnische inventarisatie is bekend hoeveel bedrijven 60% of meer van hun grond bij huis heeft liggen. Hierbij is uitgegaan van de huisbedrijfskavel: dit is de huiskavel plus de hieraan grenzende via overschrijdbare grenzen te bereiken grond in andere kavels. De bedrijven met 60% of meer van de grond bij huis zijn verder nog onderverdeeld naar de mate waarin de huisbedrijfskavel bestaat uit huiskavel en andere kavels.

Van de 245 landbouwbedrijven met een oppervlakte van 5 ha of meer hebben er 110, dit is 45%, minstens 60% van de grond bij huis liggen.

In sommige gevallen kan het oversteken van een weg of waterloop bezwaren met zich meebrengen (dagelijkse gang naar de melkstal). Mogelijk komt het begrip huiskavel dichter bij de werkelijkheid als men rationeel wil werken. In dat geval beschikt slechts een vijfde van de bedrijven over 60% of meer van de grond bij huis. Gaat men uit van de bedrijven groter dan 10 ha dan liggen de percentages nog iets lager (melkveebedrijven kleiner dan

Tabel 2.13 Landbouwbedrijven naar grond bij huis

	Aantal bedr. met 60% of meer grond bij huis	Perc.bedr. totaal 1)	met 60% of meer grond bij huis waarvan met een % huiskavel van			
			onder de 40	40-60	60-80	80 en meer
5 - 10 ha	37	58	23	2	19	14
10 - 15 ha	27	42	20	3	17	2
15 - 20 ha	18	33	15	7	7	4
20 - 30 ha	25	52	17	17	12	6
vanaf 30 ha	3	21	14	-	7	-
Totaal	110	45	19	6	14	6

1) Percentage van het totale aantal bedrijven per oppervlakteklasse.
Bron: I.C.W.-cultuurtechnische inventarisatie 1976.

10 ha zijn niet direct "aangewezen" op een ligboxenstal). Een uitzondering vormen de bedrijven van 20-30 ha. Meer dan de helft van de bedrijven in deze klasse heeft minstens 60% van de grond bij huis.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat van de 283 hoofdberoepsbedrijven er 85 zijn (30%) waarvan het bedrijfsgebouw op 50 meter of meer van een verharde weg is gelegen. Verder is van de totale oppervlakte grond in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven (4469 ha) ruim twee vijfde deel (43%) niet bereikbaar via een verharde weg. Voor de ontsluiting van de gebouwen en vooral van de grond zijn nog aanzienlijke verbeteringen mogelijk en nodig.

Samengevat kan gezegd worden dat een volledige rationele bedrijfsvoering wordt belemmerd doordat op veel bedrijven de grond over te veel kavels verspreid ligt, daardoor is bijna de helft van de grond op een aanzienlijke afstand van de bedrijfsgebouwen gelegen. Verder is de ontsluiting van een groot deel van de grond en van een aantal bedrijfsgebouwen niet optimaal daar zij niet aan een verharde weg zijn gelegen. Zowel de verkaveling als de ontsluiting vormen voor veel bedrijven een belemmering voor een rationele bedrijfsvoering.

2.7 Arbeidsbezetting, leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

De betekenis van de landbouw als bron van werkgelegenheid is aanzienlijk verkleind. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten verminderde van 416 tot 333 ofwel met gemiddeld 4,7% per jaar.

Deze vermindering was sterker dan die van het aantal hoofdberoepsbedrijven (2,6% per jaar). De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf is dus verminderd (van 1,36 tot 1,24 man).

Het aantal bedrijfshoofden verminderde met 44 personen, deels door beroepsverandering deels doordat bij beroepsbeëindiging geen belangstelling was om het bedrijf voort te zetten. Het aantal meewerkende zoons is met 31 verminderd. Er was dus de afgelopen jaren weinig belangstelling bij de zoons om op het ouderlijk bedrijf mee te gaan werken.

Tabel 2.14 Vaste mannelijke arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

	1969		1974		Index 1974
	aantal	%	aantal	%	(1969=100)
Bedrijfshoofden	317	76	273	82	86
Meewerkende zoons	56	13	25	8	45
Ov. gezinsleden	11	3	10	3	91
Vreemden	32	8	23	7	72
Totaal	416	100	333	100	80

De vaste arbeidsbezetting bestaat voornamelijk uit bedrijfshoofden en zoons. Door de vermindering van de arbeidsbezetting staan de bedrijfshoofden er in toenemende mate alleen voor. Het percentage eenmansbedrijven nam toe van 71 tot 81% op de meeste andere bedrijven (16%) werken twee arbeidskrachten. Het percentage tweemansbedrijven waarop de tweede man een zoon is kwam van 14 op 7%.

In dit gebied zijn vrij veel jongere bedrijfshoofden. In beide jaren was bijna twee derde van de bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven jonger dan 50 jaar (landelijk was dit 53%). Ten opzichte van 1969 is bovendien het aantal van 50-55 jaar toegenomen en het aantal ouderen verminderd. De gemiddelde leeftijd is hierdoor verlaagd.

Op de glastuinbouwbedrijven zijn alle bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar. Op de gemengde veredelingsbedrijven, de tuinbouw/fruitteeltbedrijven en op de melkveebedrijven met veredeling is omstreeks vier vijfde (77-82%) jonger dan 50 jaar en op de grote groep "melkveebedrijven" ruim twee derde (69%). Bij de andere bedrijfstypen bestaat de helft of meer uit oudere bedrijfshoofden (overwegend melkveebedrijven en gemengde bedrijven).

Er zijn 54 bedrijven met een bedrijfshoofd van 55 jaar of ouder. Op 19 van deze bedrijven wordt een opvolger uit de eigen familiekring verwacht. De opvolging uit eigen kring is voor deze bedrijven dus 35%. Er worden voor de komende jaren aanzienlijk

Tabel 2.15 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Leeftijd bedrijfshoofd	Bedrijfshoofden 1969 aant.	%	1974 aant.	%	Aant. bedrijven in 1974 met opvolger	zonder opvolger	opvolging onbekend
jonger dan 40 jr.	114	37	89	33			
40 - 50 jr.	84	28	87	33			
50 - 55 jr.	26	9	38	14	3	26	9
55 - 60 jr.	37	12	20	7	5	14	1
60 jr. en ouder	44	14	34	13	14	20	-
Totaal	305	100	268	100	22	60	10

minder opvolgers verwacht dan er de afgelopen jaren waren; toen is 49% van de bedrijven (24 van de 49) door een zoon of schoonzoon voortgezet (zie tabel 2.2, blz. 20).

2.8 Het aantal sbe per man 1)

Doordat de totale produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven met gemiddeld 3,4% per jaar is toegenomen en het aantal vaste arbeidskrachten met gemiddeld 4,4% per jaar is verminderd kon het gemiddelde aantal sbe per man toenemen van 75 tot 110 dit is met gemiddeld 8% per jaar. Vergeleken met de landelijke produktiestijging per man (5 à 6% per jaar) is dit een gunstige ontwikkeling. Deze toeneming was voor bijna drie vijfde het gevolg van minder arbeidskrachten en voor ruim twee vijfde van de uitbreiding van de totale produktieomvang.

Het aantal sbe per man hangt sterk samen met de oppervlakte en de omvang van de bedrijven. Op de 108 bedrijven groter dan 15 ha werd gemiddeld meer dan 120 sbe per man bereikt en op de 94 bedrijven met meer dan 150 sbe per bedrijf zelfs meer dan 140 sbe per man. Per bedrijfstype gezien lag op de tuinbouwbedrijven en op de melkveebedrijven met veredeling het aantal sbe per man duidelijk boven het gemiddelde. Dit betreft echter maar een beperkt aantal bedrijven.

Het niveau van het aantal sbe per man kan globaal vergeleken worden met de uitkomsten van een LEI-bewerking van CBS-statistieken

1) Het aantal sbe per man kan gezien worden als een maatstaf voor de mogelijkheden om inkomen te verkrijgen. Ongeveer 110 à 115 sbe per man was in 1974 voldoende voor een redelijk inkomen (CAO-loon landarbeider).

over 1974. In dat jaar was het aantal sbe per arbeidskracht in:

Rucphen	111	Noordwestelijke Zandgronden	107
Roosendaal	97	Land van Breda	107
Wouw	111	Noord-Brabant	114
Zundert	97	Nederland	101

In groter verband gezien blijkt het aantal sbe per man in "Nispen-Schijf" ongeveer overeen te komen met het gemiddelde van de gemeenten en van de landbouwgebieden waarin het is gelegen.

2.9 De verschillen tussen de gebieden

Tussen de onderscheiden deelgebieden (zie kaart bij blz. 9) zijn in menig opzicht duidelijke verschillen.

Voor het gehele blok gezien bestaat ruim twee derde (69%), van de bedrijven groter dan 10 sbe uit hoofdberoepsbedrijven en zij gebruiken 89% van de geregistreerde cultuurgrond. In de oostelijke deelgebieden De Plas en De Zoek zijn aanzienlijk meer nevenbedrijven die ook een groter deel van de grond gebruiken (± 20%). Daartegenover zijn in het middengedeelte van het blok, Rozenven en De Molenbeek, meer hoofdberoepsbedrijven en is er meer hoofdberoepsgrondgebruik (± 95%).

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven is in De Plas en De Zoek en ook in De Molenbeek sneller verlopen dan gemiddeld. Ook het grondgebruik van de hoofdberoepsbedrijven is hier het meest verminderd. In Heimolen bleef het aantal hoofdberoepsbedrijven en ook hun grondgebruik vrijwel gelijk.

De gemiddelde oppervlakte van de bedrijven is in Rozenven (17 ha) groter dan in De Molenbeek en Heimolen (15 ha) en Brembosch en De Zoek (13 ha) als ook in De Plas (11 ha). Deze oppervlakte is de laatste jaren in alle gebieden toegenomen, het meest in De Zoek terwijl ook De Molenbeek en Rozenven boven het gemiddelde lagen.

Wanneer we per gebied bezien het aantal sbe per bedrijf en per man in 1974 en ook de toeneming sinds 1969 zien we het volgende. Het middengedeelte van het gebied, De Molenbeek en Rozenven, komt het beste te voorschijn. De gemiddelde bedrijfsomvang in sbe en het aantal sbe per man zijn duidelijk groter dan in de andere gebieden. Dit ontstond doordat het aantal sbe per man hier het sterkst groeide en doorgaans ook het aantal sbe per bedrijf. Het oostelijk deel van het blok, De Plas en De Zoek, nam bij de ontwikkeling van het aantal sbe per bedrijf en per man een middenpositie in en de gebieden Heimolen en Brembosch bleven duidelijk achter.

Tabel 2.16 Enkele gegevens per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

		Deelgebied						To-taal
		Brem-bosch	De Mo-lenbeek	Rozen-ven	Hei-molen	De Plas	De Zoek	
Aantal bedrijven	1969	86	68	34	48	50	19	305
	1974	77	58	30	47	42	14	268
Ha per bedrijf	1969	12,8	14,0	15,9	14,8	9,8	10,6	13,1
	1974	13,4	15,2	17,0	15,0	10,6	13,1	14,0
Sbe per bedrijf	1969	107	102	111	107	89	79	102
	1974	135	151	147	128	125	130	137
Aantal arbeidskr.	1969	111	99	50	67	63	26	416
	1974	98	75	34	59	48	19	333
Aantal sbe per man	1969	83	70	76	77	71	58	75
	1974	106	117	130	102	109	95	110

Bedrijfsstructurele aspecten

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de structuur van de bedrijven. Hierbij wordt vooral stilgestaan bij de vraag welke produktierichtingen voorkomen, wat de omvang van de eenheden is en welke veranderingen zich in de verschillende produktietakken voordoen.

3.1 Grondgebruik en produktierichtingen

De cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven wordt voor driekwart gebruikt als grasland en voor een vijfde als bouwland, de rest is tuinland. Het percentage bouwland is de laatste jaren verminderd, het percentage grasland nam iets toe.

Tabel 3.1 Grondgebruik

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1969		1974		1969		1974	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Bouwland 1)	928	23	735	20	70	19	81	18
Grasland	2869	72	2856	76	275	73	345	76
Tuinland 2)	194	5	165	4	31	8	27	6
Totaal	3991	100	3756	100	376	100	453	100

1) Inclusief braakland.
2) Exclusief onderteelt.

Het gebied heeft een gevarieerd produktiepakket doch het accent ligt op de rundveehouderij. De produktieomvang (in sbe) op de hoofdberoepsbedrijven bestaat voornamelijk uit rundveehouderij (63%), daarna volgt de tuinbouw (17%) en de rest is akkerbouw en intensieve veehouderij (elk 10%). Met uitzondering van de akkerbouw vond in elke produktietak een duidelijke groei plaats. In de rundveehouderij was dit relatief minder dan bij de veel kleinere produktietakken tuinbouw en intensieve veehouderij.

De intensiteit van het bouwland- en graslandgebruik is op een hoger niveau gekomen. De uitbreiding van de rundveehouderij mag evenwel niet in zijn geheel aan intensivering van het graslandgebruik worden toegeschreven omdat het bouwland meer in het kader van de rundveehouderij is komen te staan (uitbreiding snijmaïs). In par. 3.4 wordt hierop nader ingegaan.

Tabel 3.2 De samenstelling van de produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven

	Aantal sbe		Percentage sbe		Verschil
	1969	1974	1969	1974	in %
Akkerbouw	4182	3565	13	10	-15
Rundveehouderij	19523	23340	63	63	+20
Veredeling	2676	3677	9	10	+37
Tuinbouw	4672	6134	15	17	+31
Totaal	31038	36702	100	100	+18

3.2 De hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

De hoofdberoepsbedrijven zijn in zeven bedrijfstypen onderscheiden 1). In 1974 was op driekwart van de bedrijven de melkveehouderij het grootste bedrijfsonderdeel. Dit waren de "melkveebedrijven" als grootste groep, de "overwegend melkveebedrijven" en de "melkveebedrijven met veredeling". Daarnaast waren er "gemengde veredelingsbedrijven" (8%), "gemengde bedrijven" (6%) en bedrijven waar de tuinbouw het voornaamste was (9%).

Tabel 3.3 Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1969	1974	1969	1974
Melkveebedrijven	85	143	1205	2283
Overwegend melkveebedrijven	128	40	1802	583
Melkveebedrijven met veredeling	16	22	193	323
Gemengde bedrijven	34	16	451	213
Tuinbouw/fruitteeltbedrijven	22	16	265	216
Gemengde veredelingsbedrijven	11	22	61	122
Glastuinbouwbedrijven	9	9	13	17
Alle bedrijven	305	268	3991	3756

De drie typen melkveebedrijven hadden 85% van de cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven in gebruik, de "melkveebedrijven" alleen al 61%. De "gemengde bedrijven" en de tuinbouw/fruitteeltbedrijven gebruiken elk 6% en de gemengde veredelingsbedrijven slechts 3%.

Wanneer we de ontwikkeling in het bedrijfstype in de afgelo-

1) Zie voor nadere toelichting bijlage 1.

pen periode in ogenschouw nemen zien we allereerst dat het aantal "melkveebedrijven" (gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven) sterk is toegenomen. Veruit de belangrijkste oorzaak hiervan is dat op de bedrijven waar voorheen naast vooral rundvee nog een andere produktietak (veelal akkerbouw) voorkwam men de rundveehouderij heeft uitgebreid. Voorts blijkt dat van de bedrijfstypen waarbij veredeling voorkomt de aantallen zijn toegenomen. In het algemeen hebben deze bedrijven nog een tweede produktietak. Er zijn slechts weinig gespecialiseerde veredelingsbedrijven namelijk 8, ruim de helft hiervan is de afgelopen jaren ontstaan. De aantallen "overwegend melkveebedrijven" en "gemengde bedrijven" zijn sterk verkleind. Op deze bedrijven kwam veelal naast de rundveehouderij nog akkerbouw voor en vaak ook veredeling. De eenheden waren te klein om rendabel te kunnen exploiteren en men moest zijn aandacht over te veel takken verdelen. Velen van de boeren met dit type bedrijven hebben de varkens en/of kippen weggedaan, zijn de grond meer gaan gebruiken voor de rundveehouderij (uitbreiding grasland of snijmaïs) en hebben de rundveestapel uitgebreid. Ook zijn relatief veel van deze bedrijven als hoofdberoepsbedrijf verdwenen (zie bijlage 7).

De belangrijkste verschillen tussen de bedrijfstypen zijn (zie ook bijlage 2):

a. De "melkveebedrijven" hebben gemiddeld de grootste oppervlakte (16 ha), de "melkveebedrijven met veredeling" en de "overwegend melkveebedrijven" zijn gemiddeld 1,5 ha kleiner. Van de twee eerstgenoemde typen is de oppervlakte het meest toegenomen.

b. De gemiddelde oppervlakte van de "gemengde veredelingsbedrijven" is beperkt (5,5 ha) en de laatste jaren niet veranderd. Bij deze groep bedrijven ligt de nadruk vrij sterk op de veredeling in plaats dat het grondgebonden bedrijven met veredeling zijn.

c. Wat betreft de gemiddelde bedrijfsomvang (in aantal sbe) nemen de "melkveebedrijven" en de "gemengde veredelingsbedrijven" een middenpositie in, de "melkveebedrijven met veredeling" zijn groter en de twee typen tuinbouwbedrijven veel groter. De "overwegend melkveebedrijven" en de "gemengde bedrijven" zijn gemiddeld kleiner dan 110 sbe.
De laatste jaren is de gemiddelde omvang van de "melkveebedrijven" met een derde toegenomen, die van de glastuinbouwbedrijven en de "melkveebedrijven met veredeling" aanzienlijk meer en die van de andere typen veel minder uitgezonderd de tuinbouw/fruitteeltbedrijven.

d. Het aantal sbe per man is bij de meeste bedrijfstypen groter dan bij de "melkveebedrijven". Op deze bedrijven is het aantal sbe per man de afgelopen jaren met 40% toegenomen, alleen op de "glastuinbouwbedrijven" en de "melkveebedrijven met veredeling" was dit meer.

Tabel 3.4 Gemiddeld aantal sbe per bedrijf en per man naar bedrijfstype

	Sbe per bedrijf		Sbe per man	
	1969	1974	1969	1974
Melkveebedrijven	96	129	73	102
Overw. melkveebedrijven	93	108	66	83
Melkveebedr.met veredeling	103	158	97	158
Gemengde bedrijven	107	105	81	105
Tuinbouw/fruitteeltbedr.	157	219	105	146
Gemengde veredelingsbedr.	111	126	102	116
Glastuinbouwbedrijven	118	284	66	170
Alle bedrijven	102	137	75	110

In de deelgebieden Heimolen, Rozenven en De Molenbeek bestaat de helft tot driekwart van de bedrijven uit "melkveebedrijven". In de gebieden De Plas en De Molenbeek zijn naar verhouding meer "gemengde veredelingsbedrijven" en "melkveebedrijven met veredeling" dan in de andere deelgebieden. Het gebied Brembosch is wat bedrijfstypen betreft het meest gemengd.

3.3 De akkerbouw

Het bouwland omvatte in 1974 nog 19% van de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven, maar het droeg slechts 10% bij in totale produktieomvang op deze bedrijven. Op de meeste bedrijven komt nog bouwland voor en het percentage bedrijven met bouwland is maar weinig verminderd (van 89 tot 85). Duidelijk verminderde echter wel het percentage bedrijven met minstens 5 ha akkerbouw (van 23 tot 13). Doordat de oppervlakte bouwland meer is verminderd dan het aantal bedrijven, is de oppervlakte per bedrijf gemiddeld iets verkleind (van 3,4 ha tot 3,2 ha).

Het bouwplan is de laatste jaren ingrijpend gewijzigd. Opvallend is de aanzienlijke oppervlakte snijmaïs; hierdoor is het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij duidelijk toegenomen (zie tabel 3.5, blz. 40).

3.4 De rundveehouderij

De rundveehouderij is veruit de belangrijkste produktietak en omvatte in 1969 en 1974 bijna twee derde (63%) van de totale produktieomvang. Het grondgebruik voor de rundveehouderij (grasland, snijmaïs, voederbieten) is de laatste jaren toegenomen van 77% tot 86% van de cultuurgrond. Dit kwam door de sterke uitbreiding van de snijmaïsteelt; de oppervlakte grasland is vrijwel ge-

Tabel 3.5 Bouwlandgebruik op hoofdberoepsbedrijven

Bedrijven met ..... ha bouwland	Aantal bedrijven in 1969	1974
minder dan 1 ha	57	37
1 - 3 ha	100	108
3 - 5 ha	52	52
5 - 10 ha	53	18
10 ha en meer	10	12
Totaal	272	227

Gewassen	1969		1974	
	ha	%	ha	%
granen	427	46	150	21
aardappelen	49	5	47	6
suikerbieten	210	23	104	14
voederbieten	117	13	47	6
snijmaïs	70	8	327	45
ov. gewassen	45	5	57	8
Totaal bouwland	918	100	732	100

lijk gebleven. In 1974 werd op 82% van de hoofdberoepsbedrijven melkvee gehouden, in 1969 89% 1).

De vergroting van de melkveestapel en de uitbreiding van de aantallen jongvee en mestvee was mogelijk door meer grasland plus voedergewassen. De intensiteit van het grondgebruik uitgedrukt in aantal grootveeëenheden per ha grasland + voedergewassen, is van 2,55 op 2,90 gekomen. Dit is een zware veebezetting. Het is mogelijk dat hierbij voeraankopen een rol spelen of een administratief onzichtbaar grondgebruik van nevenbedrijven of beide oorzaken.

In de periode 1969-1974 is het aantal melkkoeien aanzienlijk uitgebreid (met 25%) en het aantal bedrijven met melkkoeien verminderd. Hierdoor is het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf van 18 tot 27 ofwel met de helft toegenomen.

Tabel 3.6 Omvang van de melkveestapel

Aantal melkkoeien per bedrijf	Bedrijven met melkkoeien			
	aantal		percentage	
	1969	1974	1969	1974
1 - 15 koeien	100	36	37	16
15 - 20 koeien	68	32	25	15
20 - 25 koeien	52	35	19	16
25 - 30 koeien	26	28	10	13
30 - 40 koeien	24	47	9	21
40 - 50 koeien	1	33	0	15
50 koeien en meer	1	9	0	4
Totaal	272	220	100	100
Melkkoeien totaal	4842	6047		
Koeien per bedrijf	18	27		

Het aantal bedrijven met minder dan 25 melkkoeien is sterk verminderd, dat met 25-30 koeien bleef gelijk en de veestapels van 30 of meer koeien zijn sterk uitgebreid. Toch bestond in 1974 nog 47% van de melkveestapels uit minder dan 25 koeien. Ondanks de hoge intensiteit van het gebruik van de grond had maar ruim een kwart van de "melkveebedrijven" minstens 40 koeien, terwijl met gebruikmaking van de moderne technieken (ligboxenstal, doorloopmelkstal, e.d.) en onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden (verkaveling, ontsluiting, waterbeheersing, e.d.) één man 40 à 50 koeien kan verzorgen. Bovendien moet ook op de gemengde bedrijven de melkveestapel niet te klein zijn om moderne technieken economisch verantwoord toe te passen. Een punt van overweging is hierbij ook dat binnenkort het traditionele melkbussentransport tot het verleden behoort waardoor kleinere veestapels sterker in het

1) Uitgezonderd de glastuinbouwbedrijven was dit resp. 85% en 92%.

nadeel verkeren ten opzichte van de grotere. Met name op de kleinere bedrijven (kleiner dan 10 ha) zullen er in de komende jaren velen het melkvee afstoten. Deze tendens begon zich tussen 1969 en 1974 reeds duidelijk af te tekenen. In 1969 had 82% van de bedrijven kleiner dan 10 ha melkvee, in 1974 was dit reeds gedaald tot 67%. Bij de bedrijven van 10-15 ha is het begin van deze ontwikkeling aantoonbaar. Het is van groot belang dat men op de kleinere bedrijven (circa 10 ha) de structurele ontwikkeling in de rundveehouderij tijdig onderkent en zich bezint op een alternatief voor het houden van melkvee. Uitbreiding van de oppervlakte is immers moeilijk te realiseren.

Tabel 3.7 Melkveestapels en ligboxenstallen

Aantal koeien p.bedrijf	Aantal bedrijven		Bedrijven met in mei '75 ligboxen		
			aantal	naar gemiddeld aantal koeien in	
	1969	1974	1974	1969	1974
tot 20	168	68	-	-	-
20 - 30	78	63	4	18	26
30 - 40	24	47	8	26	34
40 - 50	1	33	19	25	45
50 - 75	1	7	3	25	67
vanaf 75	-	2	2	31	83
Totaal	272	220	36		
Gemiddeld aantal	18	27		25	44

Uit tabel 3.7 blijkt dat er een sterk verband is tussen de bouw van ligboxenstallen en de toeneming van het aantal koeien. Een dergelijke stal was er in mei 1975 op 36 bedrijven. Terwijl het gemiddelde aantal koeien per bedrijf met 9 steeg tot 27, werd op deze 36 bedrijven uitgebreid van gemiddeld 25 tot 44 koeien. Hierbij komt nog dat in mei 1974 nog niet alle ligboxenstallen volledig bezet waren. De toeneming van het aantal koeien in het gebied vond dan ook voor 60% plaats op deze 36 bedrijven die in 1975 een ligboxenstal hadden.

Een kenmerk van de bedrijven met ligboxenstallen is dat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van ruim 22 ha aanzienlijk groter is dan die van 14 ha op de overige bedrijven met melkvee. De uitbreiding van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte op de bedrijven met ligboxen (met 2,6 ha) was niet sterk doch groter dan op de overige bedrijven met melkvee (met 1 ha). Het zijn dus vooral de grotere bedrijven die een ligboxenstal hebben gebouwd en de veestapel aanzienlijk hebben uitgebreid. De bouw van ligboxenstallen ging overigens in veel gevallen minder gepaard met grondverwerving dan met een flinke verzwaring van de melkveedichtheid op het be-

Tabel 3.8 Vergroting van de bedrijven met ligboxenstal

Oppervlakte 1974	Aant.met ligboxen-stal	Gemiddelde oppervl.(ha)		Gemiddeld aant. koeien		Aant. koeien per 100 ha	
		'69	'74	'69	'74	'69	'74
tot 15 ha	5	12,3	13,1	22	35	175	268
15 - 20 ha	11	16,5	17,8	25	42	151	237
20 - 30 ha	16	23,0	24,2	26	41	111	169
vanaf 30 ha	4	22,4	38,0	25	75	112	197
Totaal	36	19,6	22,2	25	44	127	199

drijf. Op de in oppervlakte grotere bedrijven lag de melkveedichtheid echter nog steeds lager dan op de kleinere bedrijven met ligboxen.

Een indruk van de kwaliteit van het melkvee kan worden verkregen uit gegevens van de melkcontroleverenigingen. De cijfers van de kg-opbrengst van de in en nabij het gebied werkende verenigingen zijn doorgaans iets lager en voor het vetgehalte iets hoger dan die van de provincie. Het aantal gecontroleerde koeien is de laatste jaren aanzienlijk toegenomen.

3.5 De tuinbouw

In 1974 werd 4% van de cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven gebruikt als tuinland terwijl 17% van de totale produktieomvang uit tuinbouw bestond. Sinds 1969 is de oppervlakte tuinbouw in de open grond verminderd (van 195 tot 166 ha) en het areaal glas enigszins uitgebreid (van 3,25 tot 5,25 ha). Het aantal bedrijven met tuinbouw in de open grond is nog sterker verminderd (van 87 tot 51) dan het areaal tuinland waardoor de gemiddelde oppervlakte groter werd. Door wat minder bedrijven met glas (16 tegen 13) en een grotere oppervlakte glastuinbouw is het gemiddeld areaal glas per bedrijf verdubbeld.

Het aantal sbe voor tuinbouw is uitgebreid, enerzijds door intensievere teelten (boomkwekerij) anderzijds door meer glas waarvan ook een grotere oppervlakte verwarmd (in 1974 47%, eerder een derde).

De tuinbouw in de open grond is voor het overgrote deel in gebruik bij de "tuinbouw/fruitteeltbedrijven" (144 van de 166 ha). Het aantal van deze bedrijven is de laatste jaren verminderd (van 22 tot 16) en enigszins ook de oppervlakte tuinland die bij deze bedrijven in gebruik is (van 150 tot 144 ha). Dit areaal tuinland bestaat grotendeels uit appels en peren (91 ha), verder uit groenteteelt (49 ha) en boomkwekerijgewassen (3 ha).

Tabel 3.9 Tuinbouw

	Hoofdberoeps-bedrijven		Neven-bedrijven	
	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven met:				
alleen tuinbouw open grond	73	41	45	39
glastuinb + tuinbouw open grond	14	10	1	2
alleen glastuinbouw	2	3	-	1
Tuinbouw open grond in ha 1)	195	166	33	27
Glastuinbouw in ha	3,25	5,25	0,03	0,27
Aantal sbe voor tuinbouw	4672	6134	851	1007
Percentage van totaal sbe	15	17	25	22

1) Inclusief onderteelt.

De oppervlakte appels en peren in het gebied (ruim 90 ha) is de laatste jaren vrijwel gelijk gebleven en is praktisch geheel in exploitatie van vijf fruitteeltbedrijven met elk meer dan 10 ha fruit. Vier van deze bedrijven liggen in deelgebied Brembosch en één in Rozenven.

Het areaal groenten in de open grond is verminderd (van 98 tot 69 ha). Hiervan komt 70% voor op de "tuinbouw/fruitteeltbedrijven". Op deze bedrijven is de oppervlakte groenteteelt met ruim 10% verminderd, op de overige hoofdberoepsbedrijven is de al beperkte groenteteelt de laatste jaren tot de helft teruggelopen. Van de oppervlakte groenteteelt op de hoofdberoepsbedrijven is de helft gelegen in deelgebied Brembosch en een kwart in Heimolen, de rest is vrij gelijkmatig over drie deelgebieden verspreid uitgezonderd Rozenven waar nauwelijks groenteteelt voorkomt.

In 1974 werd in het blok 8 ha met boomkwekerijgewassen beteeld (in 1969 geen) waarvan bijna 4 ha op nevenbedrijven en ruim 4 ha op hoofdberoepsbedrijven. Deze laatste bedrijven waren gelegen in drie deelgebieden (Brembosch, Heimolen en De Zoek).

Het areaal glas is vrijwel geheel geconcentreerd op de "glastuinbouwbedrijven". Het aantal van deze bedrijven is gelijk gebleven (9), de oppervlakte glas is met 1,75 ha toegenomen tot 4,74 ha. Van de totale oppervlakte glas (5,25 ha) ligt het meeste in Brembosch (39%) en De Molenbeek (35%) dus in het westen van het gebied, het overige in De Plas (14%) en Heimolen (11%).

3.6 De intensieve veehouderij

De veredeling of intensieve veehouderij is met 10% van de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven van beperkte betekenis. Deze veredelingsproduktie bestaat bijna geheel uit varkenshouderij waarbij de fokkerij het belangrijkste is. Daarnaast zijn er wat leghennen en een te verwaarlozen aantal mestkalveren.

De omvang van de intensieve veehouderij is de laatste jaren uitgebreid, absoluut gezien (in sbe) echter maar een kwart van de uitbreiding van de rundveehouderij. Deze uitbreiding betrof vooral de mestvarkens en in mindere mate ook de fokvarkens. Het al kleine aantal leghennen is verminderd.

Tabel 3.10 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven

	Fokvarkens		Mestvarkens		Leghennen 1)	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven	111	65	137	95	48	15
Aantal dieren	1200	1592	2960	7926	12500	7000
Dieren per bedrijf	11	24	22	83	260	470
Aantal sbe	1947	2264	474	1268	250	140
Percentage sbe	73	62	18	34	9	4

1) Exclusief eenheden kleiner dan 50 hennen.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij is de laatste jaren aanzienlijk verminderd: veel rundveehouderijbedrijven hebben de varkens of kippen afgestoten. De eenheden per bedrijf zijn sterk vergroot, er vond dus concentratie plaats vooral op de "gemengde veredelingsbedrijven" en de "melkveebedrijven met veredeling". Zowel het aantal bedrijven als het aantal dieren per bedrijf nam toe. Desondanks heeft een groot deel van de bedrijven met intensieve veehouderij te kleine eenheden. Van de varkensfokkers heeft slechts 28% van de bedrijven technisch-economisch gunstige eenheden van 30 of meer fokvarkens. Bij de varkensmesterij is het nog ongunstiger, 21% van de bedrijven met mestvarkens heeft 100 of meer mestvarkens.

Op de nevenbedrijven is de intensieve veehouderij eveneens van betekenis. Hier is het aantal sbe voor veredeling eveneens vergroot, de varkenshouderij is uitgebreid en de omvang van de pluimveehouderij is verminderd.

3.7 De omstandigheden in de deelgebieden

Het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij neemt van

west naar oost toe. In het meest westelijke deelgebied Brembosch wordt 75% van de cultuurgrond gebruikt voor grasland plus voedergewassen (snijmaïs en voederbieten), in de drie middelste deelgebieden is dit rond 88% en in de meest oostelijke gebieden De Plas en De Zoek circa 97%. Ook het percentage sbe voor de rundveehouderij neemt toe van west naar oost, een uitzondering hierbij is De Plas met relatief veel meer veredeling. Voorts is in Brembosch relatief de meeste tuinbouw (zie bijlage 3).

Wat betreft de melkveehouderij is het totale aantal melkkoeien in De Plas en Brembosch duidelijk minder toegenomen (17-19%) dan in de overige gebieden (26-30%). Dit geldt ook voor de toeneming van het aantal grootveeëenheden (resp. 16% en 22-28%). Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf is in Brembosch en De Plas (25) lager dan in de andere gebieden (28-30). Toch is het aantal g.v.e. per ha grasland + voedergewassen in deze beide gebieden het hoogst, er wordt relatief meer jongvee en mestvee gehouden. Aangaande de grootte van de melkveestapels zij opgemerkt dat in De Molenbeek en Rozenven op de helft van de bedrijven met melkkoeien 30 of meer koeien werd gehouden, in Heimolen en Brembosch was dit duidelijk minder (40 en 36%) en in De Plas en De Zoek waren op 30% van de bedrijven dergelijke eenheden. Ook zij opgemerkt dat in Brembosch relatief meer jongvee (en ook mestvee) wordt gehouden dan in de andere gebieden en in De Zoek duidelijk minder.

Bedrijfseconomische aspecten

In tegenstelling tot de twee voorgaande hoofdstukken die gebaseerd zijn op individuele gegevens van alle bedrijven, zijn voor de bedrijfseconomische beschouwing geen gegevens van alle bedrijven beschikbaar. Hierdoor is de benadering van dit onderdeel van globale aard.

Als uitgangspunt voor de beschouwing worden genomen de uitkomsten van de bedrijven waarvan het LEI een bedrijfseconomische boekhouding bijhoudt en die in het gebied of in de naaste omgeving hiervan zijn gelegen. Dit betreft de uitkomsten van overwegend weidebedrijven welke aan de hand van de omvang in sbe zijn ingedeeld in grotere en kleinere bedrijven, als grens hiervoor is 130 sbe aangehouden.

De reden dat wordt vergeleken met overwegend weidebedrijven is vooral dat in het ruilverkavelingsgebied de rundveehouderij hoofdzaak is. Twee derde van de totale produktieomvang bestaat uit rundveehouderij en drie kwart van de bedrijven behoren tot een type waarbij de rundveehouderij verreweg het belangrijkste bedrijfsonderdeel is. Dit zijn 205 bedrijven waarvan er 143 sterk op de rundveehouderij zijn gericht (80% en meer van alle sbe) en 62 voor het grootste deel (60-80% van alle sbe). Van deze bedrijven zijn er 94 groter en 111 kleiner dan 130 sbe.

De bedrijven in het gebied komen gezien naar het percentage grond dat gebruikt wordt voor de rundveehouderij vrij goed overeen met de bedrijven in het boekhoudnet. Verder hebben de "grotere" bedrijven in het gebied wat meer grond doch iets minder sbe en eenzelfde aantal melkkoeien als de boekhoudbedrijven. De "kleinere" bedrijven in het gebied hebben minder grond, sbe en melkkoeien dan de bedrijven in het boekhoudnet.

Tabel 4.1 Enkele kengetallen van bedrijven met overwegend rundvee in het boekhoudnet en bedrijven in het gebied.

	Grotere bedrijven 1)			Kleinere bedrijven 1)		
	LEI-boekhoudnet		Nispen-schijf	LEI-boekhoudnet		Nispen-Schijf
	1973/1974	1974/1975	1974	1973/1974	1974/1975	1974
Ha per bedrijf	18,1	17,4	20,5	13,9	13,5	11,3
Sbe per bedrijf	183	181	174	112	116	89
Melkkoeien p.bedr.	38,3	38,6	39,4	21,3	21,9	18,7
Perc. grasland + voedergewassen	99	98	92	79	85	94

1) Bedrijfsomvang 130 sbe en meer resp. minder dan 130 sbe.

In het hiernavolgende wordt nader ingegaan op de verschillen in bedrijfsresultaten tussen grotere en kleinere bedrijven. Hoewel de bedrijven in het gebied niet in alle opzichten met de boekhoudbedrijven overeenkomen (vooral de kleinere) is de strekking wel tot het blok uit te breiden.

De bedrijfsresultaten van de boekhoudbedrijven in en nabij het blok waren in de periode 1971-1975 voor de grotere bedrijven gemiddeld genomen nog vrij gunstig (door één zeer goed jaar) doch voor de kleinere bedrijven treurig. De grotere bedrijven boekten een bescheiden winst van gemiddeld 1000 gulden per jaar, op de kleinere bedrijven werd een verlies geleden van gemiddeld 19.000 gulden per jaar.

Tabel 4.2 Resultaten bedrijven met overwegend rundveehouderij 1)

	Per bedrijf in gld.				Opbrengst per sbe (p.b. 1) in gld.)	Arb.opbr. pvv sbe (p.b. 1) in gld.)
	opbrengsten	kosten	netto-overschot (p.b.)	arb.opbr. ondernemer		
Grotere bedrijven (130 sbe en meer) in en nabij het gebied						
1971/72	120.560	117.710	2.850	25.394	796	243
1972/73	156.925	136.693	20.232	47.763	941	348
1973/74	178.515	179.779	- 1.264	29.317	978	212
1974/75	180.129	197.065	-16.936	22.081	993	192
Kleinere bedrijven (minder dan 130 sbe) in en nabij het gebied						
1971/72	72.522	79.672	- 7.150	13.077	904	258
1972/73	81.874	90.410	- 8.536	16.985	857	294
1973/74	92.562	110.843	-18.281	12.591	827	239
1974/75	84.509	126.254	-41.745	-2.367	730	149

1) Pachtbasis

We zien voorts dat in de beschouwde periode de bedrijfsresultaten zijn verslechterd. Dit was voor een belangrijk deel een gevolg van de stijging van de beloningsaanspraken (arbeidskosten), doch ook de kosten van werktuigen en grond en gebouwen namen procentueel sterk toe. Tegenover een sterke toeneming van de kosten stond doorgaans een beperkte toeneming van de opbrengsten, op de kleinere bedrijven namen de opbrengsten zelfs nauwelijks toe. De kleinere bedrijven hebben gemiddeld dan ook een veel groter negatief netto-overschot dan de grotere bedrijven.

De arbeidsopbrengst van de ondernemer is door het toegenomen negatief netto-overschot sterk verminderd. In 1973/74 was de arbeidsopbrengst van de ondernemer op de grotere bedrijven aanzien-

lijk hoger dan het CAO-loon 1), het jaar daarop was dit veel lager. Duidelijk hierbij is het verschil in bedrijfsgrootte. Op de grotere bedrijven was de arbeidsopbrengst van de ondernemer doorgaans meer dan eens zo groot als op de kleinere bedrijven. Toch mogen we veronderstellen dat de uitkomsten van de kleinere bedrijven in het gebied minder slecht zijn dan uit de gegevens van de kleinere boekhoudbedrijven is af te lezen. Terwijl op de grotere boekhoudbedrijven de arbeidsbezetting van 1971 tot 1975 is verminderd (van 1,7 tot 1,4 v.a.k.) is die op de kleinere boekhoudbedrijven merkwaardig genoeg zelfs toegenomen (van 1,4 tot 1,7 v.a.k.). Op de kleinere boekhoudbedrijven is hierdoor een veel hogere arbeidsbezetting dan op de kleinere bedrijven in het gebied die gemiddeld op nauwelijks meer dan 1,2 v.a.k. per bedrijf kan worden gesteld, anderzijds is de bedrijfsomvang in het gebied lager. Voor de kleinere bedrijven in het gebied betekend dit dat de kosten per bedrijf gemiddeld aanzienlijk lager zullen liggen en de arbeidsopbrengst van de ondernemer duidelijk hoger.

Een ander opmerkelijk verschil tussen deze twee groepen bedrijven vertoond de opbrengst per sbe. De opbrengst per sbe was op de grotere bedrijven hoger dan op de kleinere bedrijven. Eén oorzaak hiervan was de hogere melkproduktie per koe en ondanks hiermee gepaard gaande hogere kosten toch een betere uitkomst per koe op de grotere bedrijven. Een andere oorzaak is dat op de grotere bedrijven duidelijk meer koeien per ha worden gehouden.

Alhoewel in de cijfers van 1973-1975 duidelijk een conjuncturele inzinking mee speelt moet toch gesteld worden dat op de kleinere bedrijven de resultaten dermate laag zijn dat op een wat langer termijn geen continuïteit mogelijk is. Bij deze bedrijfsresultaten moet men sober leven en kan er onvoldoende gespaard en geïnvesteerd worden zodat men de voortgaande veranderingen op technisch gebied (machines, gebouwen en inrichting van gebouwen) voorbij moet laten gaan. Sommige bedrijfshoofden (zoals ouderen zonder opvolger) kunnen bewust kiezen voor een geleidelijke beëindiging van hun bedrijf. Anderen evenwel zullen gezien de slechte werkgelegenheidssituatie buiten de landbouw boer willen blijven. Door hen zal alles in het werk gesteld moeten worden om een positief netto-overschot te bereiken. De opbrengstprijzen van produkten en de kosten van de produktiemiddelen liggen echter voor een belangrijk deel buiten de invloed van de boeren. Een van de voornaamste mogelijkheden die men heeft om tot een betere rentabiliteit te komen is vergroting van de arbeidsproduktiviteit. Dit kan bereikt worden door vermindering van de hoeveelheid arbeid en/of vergroting van de produktie. Gezien dat de arbeidsbezetting reeds vrij laag is kan hiermee maar weinig bereikt worden en zal verdere vermindering van de hoeveelheid arbeid voornamelijk tot stand kunnen komen door opheffen van bedrijven. Hierdoor ontstaat tevens

1) CAO-loon landarbeider incl. sociale lasten: 1973/74 f 21.300,- en 1974/75 f 25.000,-.

de mogelijkheid tot vergroting van de oppervlakte en dus van de produktie van andere bedrijven. Dit althans mits de grond niet aan de landbouw wordt onttrokken voor andere bestemmingen. Vergroting van de produktie per man kan voorts tot stand komen door opvoering van de melkproduktie per dier of door uitbreiding van niet of nauwelijks aan de grond gebonden produktietakken (tuinbouw, intensieve veehouderij) of door intensivering van het grondgebruik. Het aantal koeien per ha is evenwel reeds hoog te noemen.

Een benadering van de arbeidsopbrengst per man in 1974.

Voor de berekening van de arbeidsopbrengst in 1974 is uitgegaan van de arbeidsopbrengst per sbe welke is verkregen via de LEI-boekhoudingen (zie tabel 4.2). Dit is gecorrigeerd om de werkelijkheid wat betreft de eigendoms-pachtsituatie zo dicht mogelijk te benaderen en kwam op 200 gulden per sbe. Hieruit is de arbeidsopbrengst per man berekend welke in 1974 gemiddeld ongeveer 22.000 gulden was.

In de volgende tabel is weergegeven hoe dit arbeidsinkomen over diverse klassen verdeeld was en tevens hoeveel arbeidskrachten en welke oppervlakte cultuurgrond tot de onderscheiden klassen behoorden.

Tabel 4.3 De arbeidskrachten, het arbeidsinkomen x) en de cultuurgrond per arbeidsinkomensklasse per man in 1974.

Arbeidsinkomensklasse per man in gld.	Arbeidskrachten		Arbeidsinkomen		Cultuurgrond	
	aantal	%	x 1000 gld.	%	ha	%
Tot. 15.000	109	32,8	1197	16,3	797	21,2
15.000 - 20.000	65	19,5	1125	15,3	648	17,3
20.000 - 25.000	48	14,4	1076	14,6	558	14,9
25.000 - 30.000	29	8,7	790	10,8	357	9,5
30.000 - 35.000	31	9,3	999	13,6	557	14,8
35.000 - 40.000	24	7,2	886	12,1	388	10,3
40.000 en meer	27	8,1	1270	17,3	451	12,0
Totaal	333	100,0	7344	100,0	3756	100,0

x) Berekend op basis van de opbrengst per sbe in de periode 1969-1974.

Uit voorgaande tabel blijkt dat ruim de helft van het aantal arbeidskrachten in 1974 een arbeidsinkomen had van minder dan 20.000 gulden en hiermee onder het CAO-loon van een landarbeider bleef. 1)

1) CAO-loon: inclusief sociale lasten 1973/74 f 21.300,- en 1974/75 f 25.000,-.

Verwachtingen aangaande de ontwikkeling in de structuur van de landbouw

In het voorgaande zijn een aantal ontwikkelingen beschreven die in de afgelopen jaren plaatshadden. Het aantal bedrijven is verminderd en meer nog het aantal arbeidskrachten. De totale produktie is toegenomen, met name door uitbreiding van de rundveehouderij, de tuinbouw en de veredelingsproduktie. De verhouding tussen de hoeveelheid arbeid die in de landbouw wordt aangewend en de totale produktie is verbeterd, waardoor de produktie per man is vergroot. Thans zal worden getracht een beeld te vormen van de ontwikkelingen in de komende tien jaren. Hierbij baseren we ons ondere andere op de ontwikkelingen in de afgelopen periode en op gegevens van personen die de bedrijven in het gebied goed kennen. De geschetste ontwikkeling houdt geen rekening met veranderingen die van ingrijpende aard zijn zoals bijvoorbeeld de beslissing tot een ruilverkaveling.

5.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

a. Volgens de methode van uittreding en toetreding

In hoofdstuk 2 is de ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1969-1974 uitvoerig weergegeven. Deze aantalsontwikkeling was het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. De uittreding kan door natuurlijke oorzaken plaatshebben (door rusten, afstand doen, ziekte, overlijden) of door beroepsverandering. De toetreding wordt beïnvloed door het aantal opvolgers van binnen het gebied en van buiten het gebied. In bijlage 14 zijn deze bewegingen weergegeven zowel van het verleden als de verwachtingen hieromtrent voor de toekomst. Bij de berekening van het toekomstige aantal bedrijven is uitgegaan van de ontwikkeling die in de afgelopen jaren plaatshad, van het tegenwoordige aantal opvolgers en van enige veronderstellingen zoals een vermindering van beroepsverandering en een kleiner aantal nieuwe bedrijven. Het resultaat van deze berekeningen is weergegeven in de volgende tabel.

Tabel. 5.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1969 tot 1984

Beginjaar		Uittreding	Toetreding	Eindjaar	
	aant. bedr.	- 1)	+ 1)	aant. bedr.	
1969	305	80	43	268	1974
1974	268	56	22	294	1979
1979	234	47	17	204	1984

1) Van bedrijfshoofden.

Volgens deze vooruitberekening zullen er in 1984 nog 204 hoofdberoepsbedrijven zijn. Ten opzichte van 1974 is dit een vermindering van 2,7% per jaar. Het aantal bedrijven zal naar verwachting in de toekomst niet sterker verminderen dan de afgelopen jaren (2,6% per jaar). Er zijn weliswaar momenteel maar weinig opvolgers, doch ook het aantal bedrijfshoofden dat van beroep verandert zal kleiner worden.

b. Volgens de indeling in blijvers en wijkers

Naast de vooruitberekening van het aantal bedrijven die is gebaseerd op uittreding en toetreding van bedrijfshoofden, kan ook een beeld van het toekomstige aantal bedrijven worden verkregen door een indeling hiervan in blijvers en wijkers. Als blijvers zijn aangemerkt de bedrijven die over 10 jaar, dus in 1984, hoogst waarschijnlijk nog als hoofdberoepsbedrijven zullen bestaan. Van de 268 bedrijven in 1974 zijn er volgens streekkenners 213 (79%) als blijver te beschouwen, de anderen zijn wijker (47) of twijfelaar (8) wat hun voortbestaan betreft.

Volgens de indeling in blijvers en wijkers zullen er in 1984 dus nog 213 hoofdberoepsbedrijven zijn en volgens de vooruitberekening van uittreding en toetreding nog 204. Dit verschil is niet groot, zeker niet wanneer men er rekening mee houdt dat er ook in de komende jaren door ziekte of invaliditeit van het bedrijfshoofd bedrijven zullen worden opgeheven. Daarom wordt voor het vervolg van deze beschrijving uitgegaan van 204 hoofdberoepsbedrijven in 1984 zoals bij de methode van uittreding en toetreding is berekend.

5.2 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlaktestructuur

In de toekomst zal het agrarisch grondgebruik enigszins verminderen voornamelijk door woningbouw en wegaanleg. Uit de gegevens hierover in hoofdstuk 1 kan dit globaal gesteld worden op ruim 100 ha. Het geregistreerde grondgebruik zal hierdoor verminderen van 4209 ha in 1974 tot ongeveer 4100 ha in 1984.

De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren verminderd. Dit kwam enerzijds doordat een aantal bedrijven dat uit de hoofdberoepsgroep is gegaan niet alle grond heeft afgestoten en anderzijds door ontrekking van grond voor niet-agrarische doeleinden.

Overigens is het aantal hoofdberoepsbedrijven sterker verminderd dan het hoofdberoepsgrondgebruik. Verder is het grondgebruik op de geregistreerde nevenbedrijven toegenomen, er ging wel veel grond "weg" maar er kwam nog meer grond "bij" (zij bijlage 6).

Zoals in het voorgaande is gesteld zal de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven doorgaan. De bedrijven die uit de

hoofdberoepsgroep gaan zullen geleidelijk grond los laten maar ook nog grondgebruik blijven behouden, evenals in het verleden. Anderzijds zullen de blijvende bedrijven grond in gebruik nemen van bedrijven die opgeheven zullen worden: deels van bedrijven die thans in registratie zijn, deels van bedrijven die reeds uit de registratie zijn verdwenen. Om deze redenen zal het hoofdberoepsgrondgebruik in de toekomst langzamer verminderen dan het aantal bedrijven, dit was ook het geval in het jongste verleden. De vermindering van het aantal bedrijven zal naar verwachting de komende jaren niet toenemen.

Globaal gesteld zal van de 4100 ha in 1984 circa 3650 ha in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven. Bij de hoofdberoepsbedrijven zal de oppervlakte verminderen door niet-agrarische onttrekking en doordat bedrijven uit de groep gaan die niet meteen alle grond loslaten. Het grondgebruik van de nevenbedrijven zal naar verwachting gelijk blijven terwijl dit in het verleden toenam. Er komt grond bij van de hoofdberoepsbedrijven doch er zullen ook nevenbedrijven opgeheven worden. De grond van deze bedrijven zal voor een belangrijk gedeelte overgenomen worden door hoofdberoepsbedrijven. Daarnaast zal ook op de nevenbedrijven onttrekking voor niet-agrarische doeleinden van invloed zijn.

Tabel 5.2 De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond (1969-1984)

	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1969	1974	1984	1969	1974	1984
Hoofdberoepsbedr.	3991	3756	3650	91	89	89
Nevenbedrijven 1)	376	453	450	9	11	11
Totaal	4367	4209	4100	100	100	100

1) Met 10 sbe en meer.

Als in 1984 nog 204 hoofdberoepsbedrijven voorkomen wordt bij een grondgebruik van 3650 ha de gemiddelde oppervlakte per bedrijf 18 ha (tegen 14 ha in 1974 en 13,1 in 1969).

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen zal ook in de toekomst sterker worden gewijzigd dan in de afgelopen jaren. Het aantal bedrijven kleiner dan 15 ha zal naar we mogen verwachten sterk verminderen en het aantal groter dan 20 ha zal toenemen.

Tabel 5.3 De hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1969	1974	1984	1969	1974	1984
minder dan 5 ha	28	25	14	9	9	7
5 - 10 ha	87	64	33	29	24	16
10 - 15 ha	83	71	43	27	27	21
15 - 20 ha	53	53	45	17	20	22
20 - 30 ha	51	46	51	17	17	25
30 ha en meer	3	9	18	1	3	9
Totaal	305	268	204	100	100	100

Een globale benadering van het vrijkomen van cultuurgrond door verdwijnen van bedrijven kan verkregen worden door uit te gaan van de indeling in "blijvers" en "wijkers". De hoofdberoepsbedrijven die zullen gaan wijken beschikten in 1974 over ongeveer 550 ha cultuurgrond. Deze cultuurgrond zal niet allemaal vrijkomen aangezien deze bedrijven nog voor een gedeelte voortgezet zullen worden als nevenbedrijf ofwel dat nog grond wordt aangehouden terwijl men niet meer geregistreerd is. Ook zal grond overgaan aan familieleden en dus niet op de vrije markt komen. Anderzijds zal van de 453 ha die in 1974 in handen was van nevenbedrijven een hoog percentage vrijkomen. Het grondgebruik van de groep nevenbedrijven zal, zoals hiervoor werd aangegeven, naar verwachting gelijk blijven. Door bedrijfsverkleining en bedrijfsopheffing van nevenbedrijven en "wijkers" zal in totaal naar schatting 550 ha vrijkomen ofwel ruim 1% per jaar. Deze grond zal slechts gedeeltelijk op de vrije markt verschijnen omdat een gedeelte verhandeld zal worden tussen familieleden. Verder kan nog worden opgemerkt dat het aantal "wijkers" waarschijnlijk iets te laag is geschat.

5.3 Ontwikkeling van de produktieomvang

Het grondgebruik

De verhouding tussen bouwland en grasland is de laatste vijf jaar gewijzigd in de richting van een hoger percentage grasland. De allerlaatste jaren verloopt de vermindering van de oppervlakte bouwland zeer langzaam, mede als gevolg van de uitbreiding van de snijmaïsteelt.

In hoofdstuk 3 is aangegeven dat er een snelle ontwikkeling in de rundveehouderij plaatsvindt. Op veel bedrijven is de rundveehouderij nagenoeg de enige produktietak geworden. De varkens, kippen en/of akkerbouw zijn afgestoten en men is zich sterker op de rundveehouderij gaan richten. Tevens zagen we dat de omvang van veel van deze bedrijven te klein is voor een moderne rationele bedrijfsvoering. Men mag verwachten dat degenen die boer willen

blijven er naar zullen streven het aantal koeien uit te breiden. De oppervlakte granen en suikerbuiten die nu nog op deze bedrijven voorkomt zal hierdoor verder ingekrompen worden en vervangen worden door snijmaïs, grasland of mogelijk ook door voederbieten.

De bedrijven die het melkvee hebben afgestoten behielden verreweg het grootste deel van hun grond terwijl de bouwland-graslandverhouding maar weinig veranderde.

Naast bedrijven met weinig bouwland zijn er ook met een grotere oppervlakte bouwland. Op deze bedrijven zijn de teelt van suikerbieten, aardappelen en akkerbouwmatige groentegewassen technisch-economisch rationele bedrijfsonderdelen.

Voor de toekomst mag gezien het voorgaande worden verwacht dat de bouwland-graslandverhouding nauwelijks zal veranderen en dat de snijmaïsteelt nog iets zal toenemen. Door de vermindering van de totale oppervlakte cultuurgrond zal het areaal grasland iets verminderen, doch door wat meer ruwvoedergewassen op het bouwland zal het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij gelijk blijven.

Tabel 5.4 De ontwikkeling van het grondgebruik op hoofdberoepsbedrijven

	1969	1974	1984
Ha cultuurgrond	3991	3756	3650
Percentage grasland	72	76	77
Percentage tuinland	5	4	4
Percentage bouwland	23	20	19
percentage voedergewassen	5	10	12
percentage overige gewassen	18	10	7

De rundveehouderij

Het aantal melkkoeien per 100 ha grasland plus snijmaïs en voederbieten nam toe van 158 tot 187, daarnaast is op de "melkveebedrijven" de aanvankelijke zware jongveebezetting ten opzichte van het melkvee verminderd. Voor de komende tien jaar wordt rekening gehouden met een verdere intensivering en een verdere verbetering in de verhouding melkvee : jongvee. De nieuwe systemen in de melkveehouderij (ligboxenstallen, doorloopmelkstal) die ook hier in opkomst zijn, zijn immers slechts rendabel bij grotere eenheden. Deze bedrijven zullen enerzijds proberen meer grond te verwerven en anderzijds de aanwezige cultuurgrond zo goed mogelijk te benutten. Er is echter een grens aan het aantal koeien per ha zeker gezien de voedervoorziening op de bedrijven, doch het is moeilijk te voorspellen waar deze grens ligt (aankopen ruwvoer en krachtvoer). We houden rekening met een iets tragere ontwikkeling dan in de afgelopen vijf jaar.

Bij deze verwachting voor de toekomstige groei speelt de huidige verkavelingstoestand een grote rol. De belangrijkste voorwaarde voor de rundveehouderij is dat er voldoende grond bij huis ligt hetgeen aanpassing van moderne technieken voor huisvesting en een betere graslandexploitatie mogelijk maakt. Bij de grotere bedrijven ligt vaker voldoende grond bij huis dan bij de kleinere. Het zijn dan ook vooral grotere bedrijven die reeds een ligboxenstal hebben gebouwd en de veestapel aanzienlijk hebben uitgebreid. Bedrijven met (te) weinig grond bij huis zullen apart voorzieningen moeten treffen als zij hun veehouderij naar huidige maatstaven willen ontwikkelen. Een van de mogelijkheden is de eenvoudige onderlinge kavelruil om daardoor meer grond bij huis te krijgen. Een andere mogelijkheid om bij een ongunstige verkaveling toch veel vee te kunnen houden is de zomerstalvoedering, dit vergt echter meer arbeid en machines (opraapwagen) en maakt de bedrijfsexploitatie dus duurder.

De intensiteit van het grondgebruik zal naar verwachting toenemen tot ongeveer 2,15 koeien (en 8,4 sbe) per ha grasland en voedergewassen. Op de gemoderniseerde bedrijven zal het aantal koeien per ha wellicht hoger zijn, doch hiertegenover zullen er ook bedrijven zijn die niet naar een intensiever grondgebruik gaan. Bij deze uitgangspunten zal het aantal melkkoeien toenemen tot ongeveer 6950 in 1984. Dit betekent een toename met 1,4% per jaar tegen in de afgelopen periode met 4,5% per jaar.

Het relatieve aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien, dat de afgelopen periode van 89% tot 82% is verminderd, zal waarschijnlijk nog iets verder afnemen. Bedrijven met minder dan 10 melkkoeien zullen mede onder invloed van maatregelen in de zuivelindustrie (diepkoeltanks) de melkveehouderij opheffen evenals een aantal bedrijven met 10 tot 20 koeien 1). Voor 1984 mag worden verwacht dat op 70% à 75% van de 204 bedrijven melkvee wordt gehouden dat is op 145 à 150 bedrijven. Bij een verwacht aantal van 6950 koeien betekent dit een gemiddelde van 46 à 48 koeien per bedrijf met melkvee. In 1974 werden gemiddeld 27 melkkoeien per bedrijf gehouden (op de bedrijven van de "blijvers" was dit gemiddeld 31). Op veel bedrijven zullen dus investeringen in bedrijfsgebouwen en in de technische uitrusting plaats moeten vinden om deze vergroting van de melkveestapel mogelijk te maken.

In de rundveehouderij zijn nog diverse verbeteringen mogelijk. Op de eerste plaats zijn de cultuurtechnische omstandigheden

1) In "Doel 1980" de structuurnota van de Brabantse land- en tuinbouw, uitgegeven door de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling, wordt verwacht dat de helft van de bedrijven met 10-20 melkkoeien door verdere uitbreiding koeien zal blijven houden.

(verkaveling e.d.) op vele bedrijven nog ongunstig. Dit kost veel meer arbeid dan onder gunstige omstandigheden en bemoeilijkt toepassing van de moderne technieken of maakt dit onmogelijk. In de tweede plaats wordt,ondanks dat melkvee een beter inkomen geeft dan jongvee en mestvee, op de melkveebedrijven aanzienlijk meer jongvee en ook mestvee gehouden dan noodzakelijk is. Dit kan het gevolg zijn van een ongunstige verkaveling en verafgelegen kavels maar tevens kan ook traditie hierbij een rol spelen. Op de derde plaats biedt de vergroting van de melkproduktie per koe op vele bedrijven nog perspectief.

De akkerbouw

In het voorafgaande is gesteld dat verwacht wordt dat de oppervlakte bouwland nog iets zal verminderen. Omdat de snijmaïsteelt wellicht verder zal uitbreiden zal het bouwland grotendeels ten dienste staan van de rundveehouderij. Op het overige bouwland (naar schatting 250 ha) zullen vooral intensievere gewassen worden verbouwd zoals suikerbieten, aardappelen en akkerbouwmatige groentegewassen. De insiteit van dit bouwlandgebruik is de afgelopen jaren toegenomen en zal voor de toekomst mogelijk nog iets toenemen dan wel minstens gelijk blijven.

De tuinbouw

De oppervlakte tuinland is de laatste jaren verminderd, doch door intensievere teelten en gewassen is de produktieomvang toegenomen. Voor de toekomst trekken we deze trend enigszins door zodat het tuinbouwareaal nog iets zal verminderen (van 165 tot 160 ha) maar dat de produktieomvang nog iets zal uitbreiden. Verder nemen we aan dat de oppervlakte glas nog wat zal toenemen en wel tot 7 ha (5,25 ha in 1974). Ook wordt rekening gehouden met de mogelijkheid dat van de boomkwekerijgewassen, die in 1969 nog niet voorkwamen, het areaal enigszins wordt uitgebreid (van 4 tot 10 ha). De uitbreiding van de boomteelt was de allerlaatste jaren in het landbouwgebied, waarin een deel van het blok en ook Zundert zijn gelegen, sterker dan in Noord-Brabant en in deze provincie weer sterker dan in Nederland.

De veredeling

De veredelingsproduktie of intensieve veehouderij is van 1969 tot 1974, gerekend in sbe, met 37% of 6,5% per jaar toegenomen. Op de bedrijven waar de veredeling reeds de belangrijkste produktietak is kan een verdere uitbreiding worden verwacht. Daarnaast zijn er nog vele bedrijven met technisch-economisch gezien te kleine eenheden veredeling. Sommige bedrijven zullen deze kleine eenheden afstoten, andere zullen uitbreiden. Voorts is op vele bedrijven de produktieomvang te klein om een redelijk inkomen op te leveren. Voor die bedrijven waarop de uitbreiding van de rundveehouderij door te kort aan grond onvoldoende mogelijkheden biedt,

mag verwacht worden dat men zal trachten de omvang van de intensieve veehouderij te vergroten als neventak bij de rundveehouderij.

De toekomstige groei van de intensieve veehouderij is zeer moeilijk aan te geven omdat de mogelijkheden hiervoor sterk afhangen van de internationale marktsituatie. Deze wisselt sterk, perioden met hoge en lage prijzen wisselen elkaar af. De factoren die dit beïnvloeden zoals graanprijzen, importbelemmeringen en dergelijke zijn over een periode van tien jaar moeilijk te voorspellen. Wel is te verwachten dat de toename van het inkomen per hoofd van de bevolking in de komende jaren geringer zal zijn dan in het verleden, zodat ook de vleesconsumptie minder snel zal toenemen. Andere factoren die op de groei van de veredeling van invloed zouden kunnen zijn als maatregelen uit het oogpunt van milieubeheer zullen in dit gebied, waar nog slechts een beperkte veredelingsproduktie is, waarschijnlijk nauwelijks een rol spelen. Voor de komende tien jaar wordt vrij voorzichtig een gemiddelde groei van 3% per jaar aangehouden. De totale omvang van de intensieve veehouderij zal hierbij met ruim een derde (36%) toenemen.

De hiervoor omschreven ontwikkeling van de produktieomvang is weergegeven in de volgende tabel.

Tabel 5.5 De ontwikkeling van de produktie op hoofdberoepsbedrijven

	1969	1974	1984
Aant.koeien p. 100 ha gras + voedergew.	158	187	214
Stuks jongvee per 100 koeien	107	105	90
Sbe voor rundveehouderij 1)	20563	24954	27200
Sbe voor tuinbouw	4672	6134	7000
Sbe voor akkerbouw 2)	3142	1951	1400
Sbe voor veredeling	2676	3677	5000
Sbe totaal	31038	36702	40600

1) Inclusief voedergewassen.
2) Exclusief voedergewassen.

5.4 Bedrijfsstructuur

Een zeer globale indruk van de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur geeft de verandering van het aantal bedrijven naar bedrijfstypen. De afgelopen jaren is vooral het aantal "melkveebedrijven" aanzienlijk uitgebreid en het aantal "overwegend melkveebedrijven" sterk verminderd (zie 3.3 en tabel 5.6). Het is echter niet reëel de verschuivingen die zich tussen de typen bedrijven voordeden zonder meer te extrapoleren. Om toch enig zicht op de

toekomst te krijgen is de verdeling van het aantal "blijvende" bedrijven over de verschillende typen in 1974 weergegeven.

Tabel 5.6 Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Perc. bedrijven		
			"blijvers"			"blijvers"
	1969	1974	1974	1969	1974	1974
Melkveebedrijven	85	143	118	28	53	55
Overw. melkveebedr.	128	40	26	42	15	12
Melkv.bedr. met vered.	16	22	17	5	8	8
Gemengde bedrijven	34	16	12	11	6	6
Tuinbouw/fruitteeltbedr.	22	16	12	7	6	6
Gem. veredelingsbedr.	11	22	19	4	8	9
Glastuinbouwbedrijven	9	9	9	3	3	4
Alle bedrijven	305	268	213	100	100	100

Gezien de ontwikkeling in de laatste jaren zal het bedrijfstype van de huidige blijvers waarschijnlijk nog veranderen. Naast de "melkveebedrijven" welk aantal wellicht nog zal toenemen, zullen voornamelijk "melkveebedrijven met veredeling" en "gemengde veredelingsbedrijven" voorkomen. Op een aantal van deze bedrijven zal het melkvee worden vervangen door jongvee en/of mestvee. Het aantal tuinbouwbedrijven zal wellicht weinig veranderen. De "overwegend melkveebedrijven" en de "gemengde bedrijven" zullen grotendeels verdwijnen doordat zij middels uitbreiding van melkveehouderij of veredeling in een andere bedrijfstype terecht komen.

5.5 Arbeidskrachten

De betekenis van de landbouw als bron van werkgelegenheid is aanzienlijk verkleind. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten verminderde in totaal van 416 tot 333 en per bedrijf van 1,36 tot 1,24. De vermindering van de arbeidsbezetting per bedrijf was vooral het gevolg van een vermindering van het aantal meewerkende zoons (van 56 tot 25). Een even sterke vermindering als in het verleden zou betekenen dat er bij de zoons ook voor levenskrachtige bedrijven nauwelijks belangstelling zou bestaan. Voorts lijkt het, gezien de slechte werkgelegenheidssituatie buiten de landbouw, zeer wel mogelijk dat er in de komende jaren bij de zoons meer interesse voor het landbouwbedrijf zal komen en dat de vermindering van het aantal meewerkende zoons dus tot staan komt. We houden hierom rekening met een zeer geringe vermindering van de arbeidsbezetting tot gemiddeld 1,2 man per bedrijf. Op de 204 bedrijven

in 1984 zullen dan ongeveer 245 arbeidskrachten werkzaam zijn. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten zal hiermee de komende tien jaar (met 88 personen) nauwelijks meer verminderen dan de afgelopen vijf jaar (met 83 personen).

5.6 Aantal sbe per bedrijf en per man

Hiervoor is aangegeven dat de produktieomvang, het totale aantal sbe, zal toenemen. Dit zal relatief minder zijn dan de laatste jaren, enerzijds doordat er minder grond beschikbaar zal zijn, anderzijds doordat met name in de sectoren rundveehouderij en veredeling een langzamer groei wordt verwacht. Het aantal bedrijven en arbeidskrachten zal blijven verminderen.

Het gemiddeld aantal sbe per bedrijf en per arbeidskracht zal verder toenemen doch minder snel dan de laatste jaren. Het verwachte gemiddelde van ongeveer 200 sbe per bedrijf en 165 sbe per man in 1984 mag echter vergeleken met andere gebieden (b.v. "Driebruggen" met 137 1)) vrij gunstig worden genoemd.

Tabel 5.7 Ontwikkeling van het aantal sbe in totaal, per bedrijf en per man (hoofdberoepsbedrijven)

	1969	1974	1984
Aantal sbe totaal	31038	36702	40600
toeneming per jaar 1)		3,4%	1,0%
Aantal bedrijven	305	268	204
Sbe per bedrijf	102	137	199
toeneming per jaar 1)		6,1%	3,8%
Aantal arbeidskrachten	416	333	245
Sbe per arbeidskracht	75	110	165
toeneming per jaar 1)		7,9%	4,2%

Respectievelijk van 1969-1974 en van 1974-1984.

1) LEI-publikatie 2.87.

Samenvatting

Het ruilverkaverlingsgebied "Nispen-Schijf" omvat hoofdzakelijk gronden gelegen in de gemeenten Roosendaal en Rucphen. Het blok bestaat uiteraard voornamelijk uit agrarische cultuurgrond doch voor een aanzienlijk deel ook uit bos- en natuurgebieden. Het landschap is zeer gevarieerd. In het westen heeft het een zeer open, glooiend karakter met enkele beekdalen en een spaarzame begroeiïng. In het oosten treft men een overwegend coulissenlandschap aan met bos- en natuurgebieden en hier en daar grootschaliger open ruimten.

De totale oppervlakte van het blok is circa 7500 ha. Een aanzienlijk deel hiervan is natuurgebied en bebouwing, de rest is agrarisch gebied hetwelk voor ruim 4200 ha bij dit onderzoek was betrokken.

In het blok liggen twee woonkernen te weten Nispen en Schijf met respectievelijk circa 1200 en 600 inwoners. Over de ontwikkeling van het aantal inwoners in het ruilverkavelingsgebied zijn geen gegevens beschikbaar wel van de gemeenten Roosendaal en Rucphen. In deze gemeenten neemt het aantal inwoners sterk toe. Zowel in Roosendaal als in Rucphen zijn hierbij vestigingsoverschotten van groeiende betekenis. De betekenis van de geboortenoverschotten wordt minder.

Mede door het regionale industrialisatiebeleid is de werkgelegenheid in de voor deze streek belangrijkste centra Roosendaal en Etten-Leur bevorderd. Desondanks is de werkgelegenheid onvoldoende voor de regionale beroepsbevolking. De Brabantse nijverheid wordt gekenmerkt door conjunctuurgevoeligheid en een deels eenzijdige gerichtheid met name op de bouwnijverheid. Mede hierdoor is er in deze streek een aanzienlijke inkomende maar vooral uitgaande pendel en een relatief hoge geregistreerde arbeidsreserve. De economische structuur in deze streek is al met al tamelijk zwak.

Volgens de bestaande plannen zal het ruilverkavelingsblok zoveel mogelijk als agrarisch gebied intact moeten blijven en zullen aan de agrarische bedrijven zo weinig mogelijk beperkingen moeten worden opgelegd. Niettemin zal voor woningbouw, wegaanleg en waterwinning nog beslag worden gelegd op cultuurgrond. Voor het grootste deel van de cultuurgrond in het gebied zijn geen beperkingen te verwachten terwille van niet-agrarische doeleinden. In andere, kleinere delen van het blok zal naast agrarische- ook met andere doeleinden rekening moeten worden gehouden zoals het landschap. Dit behoeft echter de mogelijkheden tot ontplooiïng van de huidige agrarische bedrijven niet in de weg te staan.

Ontwikkeling van het aantal bedrijven en de arbeidsbezetting

In 1974 waren er 268 hoofdberoepsbedrijven en 122 geregistreerde nevenbedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de periode 1969-1974 verminderd met gemiddeld 2,6% per jaar. Dit is iets trager dan het landelijk gemiddelde van 3% per jaar in deze periode en het gemiddelde van de provincie van eveneens ongeveer 3%. Voor deze vermindering was beroepsverandering van bedrijfshoofden van evenveel betekenis als beëindiging van beroep door leeftijd. De bedrijven die als hoofdberoepsbedrijf werden beeindigd hadden over het algemeen een beperkte oppervlakte en een kleine produktieomvang. De bedrijven die vrijkwamen doordat het bedrijfshoofd het hoofdberoep beëindigde werden voor 51% voortgezet door een opvolger, dit was vrijwel altijd een zoon. Van de overige bedrijven is ruim de helft opgeheven, de anderen zijn voortgezet als nevenbedrijf. Door de vrij aanzienlijke beroepsverandering is gemiddeld 2,2% per jaar van de bedrijven met een bedrijfshoofd jonger dan 55 jaar uit de hoofdberoepsgroep verdwenen. Dit is meer dan het landelijk gemiddelde van ongeveer 1 à 1,5% per jaar. Twee derde van deze bedrijven werd aangehouden als nevenbedrijf.

Het aantal beroepspersonen op de hoofdberoepsbedrijven verminderde in de periode 1969-1974 van 416 tot 333, ofwel met 4,4% per jaar. Hierdoor is de arbeidsbezetting per 100 bedrijven verminderd (van 136 tot 124 man). Vooral het aantal meewerkende zoons maar ook het aantal vreemde arbeidskrachten is sterker verminderd dan het aantal bedrijfshoofden.

Voor de komende tien jaar (1974-1984) wordt verwacht dat de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven in hetzelfde tempo doorgaat als in het jongste verleden (tot ongeveer 204 hoofdberoepsbedrijven in 1984). Er zijn momenteel weliswaar maar weinig opvolgers, doch ook het aantal bedrijfshoofden dat van beroep verandert zal kleiner worden. De verslechterde werkgelegenheid zal dit in de hand werken.

Het is niet te verwachten dat de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf nog belangrijk zal afnemen. De vermindering van de agrarische beroepsbevolking zal dan ook nauwelijks sterker zijn dan de vermindering van het aantal bedrijven. Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw zal tussen 1974 en 1984 naar verwachting met ongeveer 90 afnemen.

Bedrijfsgrootte structuur, grondmobiliteit en verkaveling

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond is in de jaren 1969-1974 verminderd van 4367 ha tot 4209 ha. Een aanzienlijk gedeelte van deze grond is aan de agrarisch bestemming onttrokken voor met name woningbouw en aanleg van sportvelden.

In deze periode is per saldo bijna 23% van de cultuurgrond van gebruiker gewisseld 1). Voor 554 ha (12,5%) had dit betrekking op overdracht van gehele bedrijven, voor 123 ha (3%) op stichting van nieuwe bedrijven en voor 311 ha (7%) op bedrijfsvergroting. De reële bedrijfsvergroting die in de afgelopen jaren plaatsvond was gering. Zo is op de bedrijven die in beide jaren tot de hoofdberoepsgroep behoorden de oppervlakte toegenomen (van 3519 ha tot 3640 ha), dit was gemiddeld slechts 0,5 ha per bedrijf.

Ook in de komende jaren zal het agrarisch grondgebruik verminderen, voornamelijk ter afronding van de woningbouw en voor wegaanleg. Naar verwachting zal dit een oppervlakte van omstreeks 100 ha zijn, dus minder dan de laatste jaren. Naar schatting zal in 1984 nog 4100 ha cultuurgrond geregistreerd zijn, waarvan 3650 ha op de 204 hoofdberoepsbedrijven. Per bedrijf is dit gemiddeld 18 ha. Het grondgebruik op nevenbedrijven zal ongeveer gelijk blijven.

De bedrijven die zowel in 1974 als in 1984 hoofdberoepsbedrijven zijn, waren in 1974 gemiddeld 15 ha groot en zullen naar verwachting uitgroeien tot gemiddeld 18 ha (3 ha reële vergroting per bedrijf).

De oppervlakte op de nevenbedrijven zal ongeveer 11% van de geregistreerde oppervlakte uitmaken. Daarnaast zal nog een zekere oppervlakte buiten de registratie blijven (bij particulieren).

De oppervlakte grond die beschikbaar komt voor bedrijfsvergroting zal beperkt zijn (naar schatting circa 50 ha per jaar). De grootste oppervlakte grond die van gebruiker wisselt wordt overgedragen aan familieleden, daarom zal slechts een beperkt gedeelte van gebruiker wisselen via de vrije grondmarkt.

De verkavelingstoestand is met gemiddeld 4 bedrijfskavels per bedrijf van gemiddeld 3,7 ha vrij ongunstig. Een groot aantal bedrijven (37%) heeft de grond in vijf of meer kavels verspreid liggen en 31% in drie of vier kavels. Iets minder dan de helft van de oppervlakte grond (46%) ligt niet bij huis doch op vaak een aanzienlijke afstand van de bedrijfsgebouwen. Aangaande de ontsluiting zij opgemerkt dat 30% van de bedrijfsgebouwen op meer dan 50 meter van een verharde weg is gelegen en dat 43% van de oppervlakte cultuurgrond niet bereikbaar is via een verhardde weg. Zowel de verkaveling als de ontsluiting vormen voor veel bedrijven een belemmering voor een rationele bedrijfsvoering. Deze extreme produktieomstandigheden, welke de individuele boer nauwelijks zelf kan beïnvloeden, kunnen in feite alleen door de uitvoering van een ruilverkaveling worden verbeterd.

1) Dit is niet de oppervlakte die op de vrije grondmarkt kwam.

Bedrijfstypen en produktietakken

De rundveehouderij is de belangrijkste produktietak en omvatte in beide jaren 63% van de totale produktieomvang. Daarnaast zijn de tuinbouw (17%) en de akkerbouw en de intensieve veehouderijk (elk 10%) van beperkte omvang.

De bedrijfstypen vertonen een beeld dat hiermee sterk overeenkomt. Op 77% van de bedrijven was in 1974 de melkveehouderij de belangrijkste produktierichting, op 9% de tuinbouw, op 8% de intensieve veehouderij en 6% is aangeduid als gemengde bedrijven. De afgelopen jaren is de verhouding tussen de bedrijfstypen veranderd vooral doordat de bedrijfsvoering sterker op de melkveehouderij werd gericht. Op vele bedrijven is de betekenis van de melkveehouderij toegenomen en die van de akkerbouw en/of tuinbouw verminderd waardoor zij tot de (nog meer) gespecialiseerde "melkveebedrijven" zijn gaan behoren. Dit zal zich in de toekomst verder voortzetten. Het aantal "melkveebedrijven" zal relatief nog toenemen. Hiernaast zullen "melkveebedrijven met veredeling" en "gemengde veredelingsbedrijven" voorkomen doch in beperkte aantallen. Verder zal het aantal bedrijven met tuinbouw naar verwachting nog iets verminderen.

De omvang van de rundveehouderij in aantal sbe is de laatste jaren met 3,6% per jaar toegenomen; enerzijds door uitbreiding van de voedergewassen, anderzijds door meer vee per ha. Het aantal grootveeëenheden per ha grasland plus voedergewassen is toegenomen van 2,55 tot 2,9. Dit is een vrij zware veebezetting waarbij waarschijnlijk voeraankopen en/of grondgebruik van nevenbedrijven een rol kunnen spelen. Voor de komende tien jaar wordt verwacht dat het grondgebruik ten behoeve van de rundveehouderij gelijk blijft en wordt uitgegaan van iets meer vee per ha omdat op veel bedrijven het aantal koeien te gering is voor een redelijk inkomen en men zal trachten dit uit te breiden (eventueel in samenhang met de bouw van ligboxenstallen). Het aantal melkkoeien dat in de jaren 1969-1974 met in totaal 25% is toegenomen zal in de komende tien jaar in totaal met circa 15% toenemen mede door relatief minder jongvee. Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf met melkvee zal in 1984 ongeveer 47 zijn (in 1974 27).

Momenteel kan één man onder goede cultuurtechnische omstandigheden en met gebruikmaking van moderne produktietechnieken (ligboxenstal, doorloopmelkstal) zo'n 40 à 50 koeien verzorgen. Gezien de huidige ontwikkeling wordt verwacht dat omstreeks 1984 het overgrote deel van de melkkoeien in een ligboxenstal zal zijn ondergebracht. Begin 1975 was op 36 bedrijven een ligboxenstal. Op vele bedrijven zullen dus in de komende jaren nog investeringen in gebouwen en inrichting moeten plaatsvinden.

Het areaal bouwland zal in de toekomst wellicht niet meer afnemen door omzetting in grasland. Het bouwland zal echter wel meer worden aangewend voor de rundveehouderij door een verdere uitbreiding van de oppervlakte snijmaïs.

In de tuinbouwsector is het aantal bedrijven met tuinbouw sterker verminderd dan het areaal tuinland. Door de teelt van meer intensieve gewassen (glastuinbouw, boomkwekerij) is de produktieomvang toegenomen.

De intensieve veehouderij is de laatste jaren uitgebreid (met 6,5% per jaar) doch bleef niettemin van beperkte betekenis in de totale produktieomvang. Deze verdelingsproduktie, voornamelijk in de vorm van varkenshouderij en wel meest mesterij, is op een beperkt aantal bedrijven aanwezig maar op slechts weinig bedrijven is technisch-economisch gunstige eenheden. Verwacht mag worden dat het aantal bedrijven met intensieve veehouderij verder zal verminderen en dat op een beperkt aantal bedrijven uitbreiding tot technisch-economisch rationele eenheden zal plaatsvinden. De totale produktieomvang zal blijven toenemen maar naar verwachting in een lager tempo dan in de afgelopen jaren.

Produktoeomvang per bedrijf en per man

De bedrijfsomvang in het gebied was met gemiddeld 137 sbe per bedrijf in 1974 vrijwel gelijk aan die in de twee landbouwgebieden waarin het is gelegen. Het gemiddeld aantal sbe per bedrijf is toegenomen van 102 tot 137 ofwel met 6,1% per jaar. Deze verandering was voor ruim de helft (57%) het gevolg van de uitbreiding van de totale produktie en voor de rest van uittreding van een aantal kleine bedrijven. Deze uitbreiding van het totale aantal sbe is vooral ontstaan door intensivering van de rundveehouderij en vergroting van de oppervlakte hiervoor en in mindere mate door uitbreiding van de omvang van de tuinbouw en van de intensieve veehouderij. Twee vijfde (41%) van de hoofdberoepsbedrijven had in 1974 een omvang van minder dan 110 sbe, waarmee ze in feite te klein waren om aan één man onder redelijke omstandigheden een dagtaak te geven.

Dat wil nog niet zeggen dat op deze bedrijven verborgen werkloosheid aanwezig is. Minder gunstige bedrijfsomstandigheden, een lagere mechanisatiegraad en validiteit zijn een aantal factoren die het noodzakelijk maken dat ook bedrijfshoofden op kleinere bedrijven een groot aantal uren werkzaam zijn. Toch kan hieruit geconcludeerd worden dat veel bedrijven als inkomensbron te klein zijn, zeker als men bedenkt dat de feitelijke arbeidsbezetting in een aantal gevallen groter is dan één man.

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten is de afgelopen jaren met 4,4% per jaar verminderd. Daarnaast is de totale produktieomvang met 3,4% per jaar toegenomen. Hierdoor kon het aantal sbe per man toenemen van 75 tot 110 ofwel met bijna 8% per jaar, dit is meer dan het landelijk gemiddelde (5 à 6% per jaar).

Ook voor de toekomst mag een belangrijke groei van het aantal sbe per bedrijf en per man worden verwacht, zij het langzamer dan in de afgelopen periode. Het verwachte gemiddelde van ongeveer 200 sbe per bedrijf en 165 sbe per man in 1984 kan een vergelijking met andere gebieden goed doorstaan.

Slotbeschouwing

Gezien het proces van structurele veranderingen die in het ruilverkavelingsgebied Nispen-Schijf plaats vinden komen wij tot de conclusie dat de behoefte aan cultuurtechnische verbeteringen geleidelijk groter wordt. Hierbij spelen verschillende overwegingen een rol:

1. Voor verreweg de meeste bedrijven in Nispen-Schijf is de grondgebonden produktie in de vorm van rundveehouderij de voornaamste produktietak. In deze sector zijn belangrijke arbeidsbesparende werkmethodes beschikbaar in de vorm van ligboxenstallen; vergeleken met traditionele stallen kan de tijd die men nodig heeft om één koe te verzorgen met globaal een derde verminderd worden 1). Uiteraard staan hier wel belangrijke investeringen tegenover doch bij het relatief snel duurder worden van de arbeid verkrijgt men door een ligboxenstal te bouwen een betere uitgangspositie voor de toekomst. Om de voordelen van een ligboxenstal optimaal te kunnen verwezenlijken is nodig dat men de gehele weideperiode de koeien rond de stal kan laten weiden. Bij een veestapel van 40 à 50 koeien betekent dit dat men over een huiskavel van minimaal 10 ha moet beschikken. Op veel bedrijven ligt de grond over te veel kavels verspreid, daardoor is bijna de helft van de grond op een aanzienlijke afstand van de bedrijfsgebouwen gelegen. Verder is de ontsluiting van een groot gedeelte van de grond en van een aantal bedrijfsgebouwen niet optimaal daar zij niet aan een verharde weg liggen. Deze externe produktieomstandigheden, welke de individuele boer zelf nauwelijks kan beïnvloeden, kunnen in feite alleen door de uitvoering van een ruilverkaveling worden verbeterd. Een slechte verkaveling wordt met het duurder worden van de arbeid steeds klemmender.
2. Door specialisatie kan men enerzijds meer produceren omdat men zijn aandacht volledig op één tak kan richten en machines kan aanschaffen die op een efficiënte bedrijfsvoering zijn gericht, anderzijds is men voor zijn inkomen ook volledig van die ene tak afhankelijk. In de rundveehouderij betekent dit dat men sterk afhankelijk is van de produktie van het grasland en van het bouwland dat beteeld wordt met voedergewassen. Vooral in dit gebied met vrij kleine bedrijven en een hoge veebezetting zijn dus optimale groeiomstandigheden noodzakelijk. Risico's waar men steeds mee te maken heeft, zoals wateroverschotten en watertekorten, moet men zoveel mogelijk beperken. Dit betekent dat men zowel voor een goede ontwatering moet zorgen als voor een goede watertoevoer. Vaak

1) Zie LEI-publikatie 3.56 blz. 33.

zal watertoevoer slechts mogelijk zijn middels kunstmatige beregening. Kunstmatige beregening is beter realiseerbaar naarmate de verkaveling beter is.

3. In het algemeen zal de behoefte aan een ruilverkaveling bij boeren op kleine grondgebonden bedrijven niet groot zijn omdat een verkaveling kosten met zich meebrengt. De voordelen van een ruilverkaveling in de vorm van arbeidsbesparing tellen voor hen weinig, tenzij men een niet-grondgebonden produktietak zou uitbreiden. De mogelijkheden hiertoe zullen door een ruilverkaveling in het algemeen weinig groter worden. Men kan zich voorstellen dat bedrijven met weinig grond doch een grote tak veredeling wel beland hebben bij een goede verkaveling omdat verbetering van de verkaveling voor hen wel een verlichting betekent. De kleine grondgebonden bedrijven (kleiner dan 10 ha) beschikten in 1969 over 15% van de cultuurgrond in het gebied, in 1974 was dit nog 11%.

4. Per jaar wordt bijna 3% van de bedrijven opgeheven. De grond die hierbij vrij komt wordt voornamelijk door grotere bedrijven overgenomen. Men mag verwachten dat deze oppervlakte niet steeds grenst aan de grond die de nieuwe gebruiker reeds in bewerking had. De verkaveling wordt hierdoor dus slechter.

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfseenheden.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven = A + B-bedrijven:
A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijfs besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C- en D-bedrijven:
C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfseenheden = sbe

Standaardbedrijfseenheden zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfstakken op basis van de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Ook de omvang van een agrarisch bedrijf of een bedrijfsonderdeel van een dergelijk bedrijf wordt in sbe uitgedrukt.

Voornaamste gewassen	sbe per ha		sbe per ha
granen	3,0	grasland	1,0
aardappelen	5,5	tuinbouw open grond	17,0
suikerbieten	6,5	fruit	18,0
snijmaïs	4,0	boomkwekerijgewassen	90,0
Veehouderij:	**sbe per dier**		**sbe per dier**
jongvee	0,7	mestvarkens/opfokzeugen	0,16
melkkoeien	2,5	fokzeugen	1,60
mestvee	0,8	leghennen (100 stuks)	2,00
mestkalveren	0,4	slachtkuikens (1000)	4,00

4. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de veredelingsproduktie. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden, zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden in:

1. Melkveebedrijven

Op deze bedrijven bestaat 80% of meer van alle sbe uit rundveehouderij, eventuele andere produktietakken zijn kleinder dan 20%.

2. Overwegend melkveebedrijven

   Het rundvee vormt 60-80% van alle sbe. Daarnaast kan 20-40% akkerbouw of tuinbouw voorkomen en minder dan 20% veredeling.

3. Melkveebedrijven met veredeling

   Het rundvee omvat 60-80% van het totale aantal sbe en de dierlijke veredeling 20-40%.

4. Gemengde bedrijven

   Bedrijven met 40-60% van alle sbe voor rundvee, daarnaast kan akkerbouw voorkomen en minder dan 40% veredeling, tuinbouw open grond of fruitteelt.

5. Tuinbouw/fruitteeltbedrijven

   De tuinbouw in de open grond of de fruitteelt of de boomkwekerij maakt 40% en meer van het totale aantal sbe uit.

6. Gemengde veredelingsbedrijven (en bedrijven met veredeling als belangrijkste produktietak)

   De dierlijke veredeling omvat 40% en meer van alle sbe.

7. Glastuinbouwbedrijven

   Glastuinbouw 40% en meer.

5. Beroepsbeëindging

Beëindiging van de beroepsperiode door de oudere generatie, waarna overdracht van het bedrijf aan de jongere generatie. Bij ontbreken van een opvolger, opheffing van bedrijf of na inkrimping van produktieomvang voortzetting van bedrijf in de D-groep als rustend landbouwer of tuinder.

6. Beroepsverandering

Het gaan uitoefenen van een ander hoofdberoep dan landbouwer of tuinder. Wordt het grondgebruik en/of het vee (gedeeltelijk) aangehouden, dan blijft men geregistreerd in groep C, zo niet, dan is het bedrijf opgeheven en uit de registratie verdwenen.

7. "Blijvers" en "wijkers"

Als blijvers zijn aangemerkt die bedrijven, welke op grond van hun omvang, hun groei in het jongste verleden, hun ligging en gebouwensituatie, de kwaliteit van hun ondernemer en/of zijn opvolger, de financiële mogelijkheden en de produktieomstandigheden, zullen blijven voortbestaan. Niet alle bedrijven die als blijvers zijn aangemerkt, hebben een eigen opvolger. Deze bedrijven zijn echter dusdanig van omvang, liggen enz., dat wanneer het huidige bedrijfshoofd ermee ophoudt, er zeker gegadigden voor zullen komen.

Bijlage 2 De verdeling van de bedrijven naar oppervlakte, omvang en andere gegevens per beroepsgroep en bedrijfstype

	Aantal hoofdberoepsbedrijven																Aant. nevenbedr. (10 sbe en meer)	
	melkveebedrijven		overw. melkveebedrijven		melkveebedrijven m. vered.		gemengde bedrijven		tuinbouw/fruitt.-bedrijven		gemengde vered.-bedrijven		glastuinbouwbedrijven		totaal			
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
minder dan 5 ha	1	3	5	–	1	–	1	–	8	4	4	10	8	8	28	25	91	88
5 – 10 ha	14	24	43	14	5	4	13	8	4	3	7	10	1	1	87	64	23	29
10 – 15 ha	37	44	27	10	5	9	10	3	4	4	–	1	–	–	83	71	1	5
15 – 20 ha	18	35	25	7	5	6	4	3	1	1	–	1	–	–	53	53	–	–
20 – 30 ha	15	32	27	9	–	2	6	1	3	2	–	–	–	–	51	46	–	–
30 – 50 ha	–	5	1	–	–	1	–	1	2	2	–	–	–	–	3	9	–	–
Totaal	85	143	128	40	16	22	34	16	22	16	11	22	9	9	305	268	115	122
minder dan 50 sbe	4	3	18	4	1	–	3	1	4	–	–	2	–	–	30	10		
50 – 90 sbe	37	27	46	17	4	2	15	6	6	5	3	6	4	1	115	64		
90 – 130 sbe	30	46	39	4	7	8	5	7	2	1	6	2	3	2	92	70		
130 – 190 sbe	13	55	24	12	4	9	8	1	1	2	2	8	1	3	53	90		
190 sbe en meer	1	12	1	3	–	3	3	1	9	8	–	4	1	3	15	34		
Ha cultuurgrond totaal	1205	2283	1802	583	193	323	451	213	265	216	61	122	13	17	3991	3756	376	453
Ha per bedrijf	14,2	16,0	14,1	14,6	12,1	14,7	13,3	13,3	12,0	13,5	5,5	5,5	1,4	1,9	13,1	14,0	3,3	3,7
Aantal sbe totaal	8144	18404	11872	4300	1643	3473	3641	1679	3456	3511	1219	2779	1063	2556	31038	36702	3400	4655
Aantal sbe per bedrijf	96	129	93	108	103	158	107	105	157	219	111	126	118	284	102	137	30	38
Aantal sbe per man	73	102	66	83	97	158	81	105	105	146	102	116	66	170	75	110		
Aantal arbeidskrachten per bedrijf	1,32	1,26	1,41	1,30	1,06	1,00	1,32	1,00	1,50	1,50	1,09	1,09	1,78	1,67	1,36	1,24		

Bijlage 3 Landbouwbedrijven 1) naar aantal bedrijfskavels

	Aantal landbouwbedrijven						
		waarvan met een aantal bedrijfskavels van					
	Totaal	1	2	3 t/m 4	5 t/m 7	7 t/m 10	m.d. 10
Aantal bedrijven	261	35	49	81	73	18	5
% bedrijven	100	13	19	31	28	7	2
Oppervlakte cult.gr.	3918,06	429,94	547,91	1166,65	1299,14	334,49	139,93
% cult.gr.	100	11	14	30	33	8,5	3,5
Aantal bedrijfskavels	1057	35	98	281	427	155	61
Gemid.bedrijfskavelgrootte	3,7	12,3	5,6	4,2	3,0	2,2	2,3
Aantal kavels	1430	88	142	401	546	177	76
Gemid. kavelgrootte	2,7	4,9	3,9	2,9	2,4	1,9	1,8
Gemid. bedrijfsoppervl.	15,0	12,3	11,2	14,4	17,8	18,6	28,0

1) Hoofdberoepsbedrijven minus glastuinbouwbedrijven en gespecialiseerde veredelingsbedrijven.

Bron: ICW - cultuurtechnische inventarisatie 1976

Bijlage 4 Enkele gegevens per deelgebied

	Brembosch		De Molenbeek		Rozenven		Heimolen 1)		De Plas		De Zoek		Tot. gebied	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Hoofdberoepsbedrijven														
minder dan 5 ha	10	9	6	5	-	-	5	5	5	5	2	1	28	25
5 - 10 ha	27	21	17	9	9	8	5	7	19	15	10	4	87	64
10 - 15 ha	23	20	12	14	9	3	16	14	20	15	3	5	83	71
15 - 20 ha	11	14	18	15	4	8	11	9	6	4	3	3	53	53
20 - 30 ha	12	10	15	14	12	11	11	9	-	2	1	-	51	46
30 - 50 ha	3	3	-	1	-	-	-	3	-	1	-	1	3	9
Totaal hoofdber.bedr.	86	77	68	58	34	30	48	47	50	42	19	14	305	268
minder dan 50 sbe	8	3	8	2	3	1	2	1	7	3	2	-	30	10
50 - 70 sbe	19	11	11	7	9	3	6	5	11	5	7	1	63	32
70 - 90 sbe	13	14	10	3	3	4	9	4	11	4	6	3	52	32
90 - 110 sbe	13	6	17	6	4	2	11	11	6	9	1	2	52	36
110 - 130 sbe	13	9	8	10	2	2	9	6	7	5	1	2	40	34
130 sbe en meer	20	34	14	30	13	18	11	20	8	16	2	6	68	124
Melkveebedrijven	21	35	18	30	10	19	13	35	16	18	7	6	85	143
Overwegend melkveebedr.	30	13	28	11	21	5	26	3	16	5	7	3	128	40
Melkveebedr. met veredeling	4	3	6	6	1	2	2	1	3	8	-	2	16	22
Gemengde bedrijven	14	9	7	2	-	2	2	1	8	1	3	1	34	16
Tuinbouw-/fruitteeltbedr.	9	8	7	1	1	1	2	3	2	1	1	2	22	16
Gemengde veredelingsbedr.	4	5	-	6	1	1	2	2	3	8	1	-	11	22
Glastuinbouwbedrijven	4	4	2	2	-	-	1	2	2	1	-	-	9	9
Ha cultuurgrond totaal	1100	1033	951	879	541	511	709	704	489	445	201	184	3991	3756
Ha per bedrijf	12,8	13,4	14,0	15,2	15,9	17,0	14,8	15,0	9,8	10,6	10,6	13,1	13,1	14,0
Aantal sbe: totaal	9205	10419	6960	8764	3775	4421	5136	6039	4454	5246	1508	1813	31038	36702
per bedrijf	107	135	102	151	111	147	107	128	89	125	79	130	102	137
per man	83	106	70	117	76	130	77	102	71	109	58	95	75	110
Perc. sbe voor: akkerbouw	14	12	15	9	15	9	17	12	7	5	5	2	13	10
rundvee	53	54	66	64	69	73	68	72	65	62	74	73	63	64
veredeling	8	8	8	8	4	8	5	5	20	27	7	7	9	10
tuinbouw	25	26	12	19	12	10	9	11	8	5	14	17	15	17
Aantal arbeidskrachten per bedr.	1,29	1,27	1,46	1,29	1,47	1,13	1,40	1,26	1,26	1,14	1,37	1,36	1,36	1,24
Perc. bedrijfsh. 50 jr. en ouder	40	43	40	34	38	37	25	21	28	33	37	29	35	34
Aant. g.v. per ha grasl.+voedergew.		2,99		2,80		2,87		2,85		3,08		2,94		2,91

BIJLAGE 4 (vervolg)

		Brembosch		De Molenbeek		Rozenven		Heimolen 1)		De Plas		De Zoek		Tot. gebied	
		1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
C-bedr. 10 sbe of meer	aantal	22	25	16	15	-	6	23	20	27	29	5	9	93	104
D-bedr. 10 sbe of meer	aantal	4	6	2	2	1	2	4	1	7	4	4	3	22	18
C-bedr. 10 sbe of meer	ha totaal	65	107	43	39	-	21	82	72	83	92	20	41	293	372
D-bedr. 10 sbe of meer	ha totaal	16	26	5	9	0	14	11	4	30	20	21	8	83	81
C-bedr. minder dan 10 sbe	aantal	2	1	-	-	1	-	3	-	9	-	-	-	15	1
D-bedr. minder dan 10 sbe	aantal	-	-	4	-	-	-	1	-	2	-	2	-	9	-
C-bedr. minder dan 10 sbe	ha totaal	2	0	-	-	2	-	4	-	14	-	-	-	22	0
D-bedr. minder dan 10 sbe	ha totaal	-	-	13	-	-	-	3	-	1	-	0	-	17	-

1) Inclusief Rucphense Heide (2 hoofdberoepsbedrijven, 2 nevenbedrijven in 1969 en 1 in 1974).

Bijlage 5 Ontwikkeling van het aantal bedrijven naar bedrijfsgrootte

	Aantal in 1969	Uit hoofdberoepsgroep gegaan −	Gebleven bedrijven	Aantal bedrijven gegaan naar (−) of gekomen van (+) klasse							In hoofdberoepsgroep gekomen +	Aantal in 1974
				minder dan 5 ha	5–10 ha	10–15 ha	15–20 ha	20–30 ha	30–50 ha	saldo		
minder dan 5 ha	28	8	20			−1				0	5	25
					+1							
5 – 10 ha	87	22	65	− 1		−6	−2		−1	−3	2	64
						+7						
10 – 15 ha	83	16	67		−7		−7	−2		0	4	71
				+1	+6		+6	+3				
15 – 20 ha	53	4	49			−6		−6	−1	+1	3	53
					+2	+7		+4	+1	+1		
20 – 30 ha	51	1	50			−3	−4		−5	−4	−	46
						+2	+6					
30 – 50 ha	3	−	3				−1			+6	−	9
					+1		+1	+5				
Totaal	305	51	254								14	268

N.B. De ontwikkeling per oppervlakteklasse kan horizontaal worden afgelezen.

Bijlage 6 Grondverkeer en verandering van de oppervlakte in de beroepsgroepen (1969-1974)

Begin- en eind-jaar	Tussen 1969 en 1974	Oppervlakte cult.gr. in ha hoofdber.-bedrijven	neven-bedr. 1)
1969		3991	414
	1. Nieuw gestichte bedrijven	+ 84	+ 39
	2. Vergrootte bedrijven, in dezelfde groep gebleven	+275	+ 19
	3. Overgedr. bedr., in dezelfde groep gebleven (hoofdberoepsbedrijven 509 ha, nevenbedrijven 9 ha)		
		4350	472
	4. Opgeheven bedrijven	-225	-133
	5. Verkleinde bedrijven, in dezelfde groep gebleven	-153	- 35
	6. Overgedragen bedrijven, eerst hoofdberoepsbedrijven, opp. 1969	- 36	+ 36
	7. Idem, na 1969 verkleind		- 22
	8. Niet overgedragen bedrijven, eerst hoofdberoepsbedrijven, opp. 1969	-211	+211
	9. Idem, na 1969 verkleind		- 59
	10. Idem, na 1969 vergroot		+ 6
	11. Niet overgedragen bedrijven, eerst nevenbedrijven, opp. 1969	+ 21	- 21
	12. Idem, na 1969 vergroot	+ 11	
	13. Idem, na 1969 verkleind	- 1	
1974		3756	453

1) Inclusief bedrijven in 1969 met minder dan 10 sbe.
N.B.: grondverkeer door overdracht van bedrijven: 3 en 6 = 554 ha
grondverkeer zonder overdracht van bedrijven: 1, 2 10 en 12 = 434 ha
opgeheven bedrijven: 4 = 358 ha
verkleinde bedrijven: 5, 7, 9 en 13 = 270 ha

Bijlage 7 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aant. in 1969	Uit A+B-groep gegaan -	Gebleven bedr.	Aantal bedrijven gegaan naar (-) of gekomen van (+) bedr.type: melk-vee-bedr.	overw. melk-vee-bedr.	melk-vee + vered.	gem. bedrijven	tuinb./fruitteelt-bedr.	gem. vered. bedr.	glas-tuinb. bedr.	saldo	In A+B-groep gekomen +	Aant. in 1974
Melkveebedrijven	85	11	74		-3	-2		-1			+64	5	143
					+60	+4	+4	+1	+1				
Overw. melkv.bedr.	128	27	101	-60		-8	-3	-1	-2		-61	-	40
				+3		+3	+5	+2					
Melkv.bedr. met vered.	16	-	16	-4	-3				-2		+5	1	22
				+2	+8		+4						
Gemengde bedrijven	34	8	26	-4	-5	-4		-2	-3		-11	1	16
					+3			+3	+1				
Tuinb./fruitteeltbedr.	22	3	19	-1	-2		-3		-2		-4	1	16
				+1	+1		+2						
Gemengde vered.bedr.	11	1	10	-1			-1				+7	5	22
					+2	+2	+3	+2					
Glastuinbouwbedr.	9	1	8									1	9
Totaal	305	51	524									14	268

N.B. De ontwikkeling per bedrijfstype kan horizontaal worden afgelezen.

Bijlage 8 Ontwikkelingen in de rundveehouderij

	Hoofdberoepsbedrijven										Nevenbedrijven (10 sbe en meer)	
	melkveebedrijven		overwegend melkveebedrijven		melkveebedrijven met veredeling		overige typen		totaal			
	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Aantal bedrijven met melkkoeien	85	141	127	37	16	21	44	21	272	220	44	43
Oppervlakte grasland in ha	1044	1938	1259	408	174	283	392	228	2869	2856		
Oppervlakte voederbieten in ha	36	33	60	8	4	1	17	5	117	47		
Oppervlakte snijmaïs in ha	.	221	.	50	.	35	.	20	70	327		
Aantal melkkoeien: totaal	1807	4423	2163	740	281	618	591	266	4842	6047	277	357
per bedrijf	21	31	17	20	18	29	13	13	18	27	6	8
Aantal stuks jongvee: totaal	1996	4384	2288	989	273	616	612	384	5169	6373	353	664
per 100 melkk.	110	99	106	134	97	100	104	144	107	105	127	186
Aantal bedrijven met mestvee	26	92	58	20	3	13	16	23	103	148	32	38
Aantal stuks mestvee: totaal	230	404	349	159	30	120	253	308	862	991	226	277
per bedrijf	9	4	6	8	10	9	16	13	8	7	7	7
Aantal g.v.e. totaal	2853	6504	3444	1274	426	957	1067	667	7790	9402		
Aantal g.v.e. per ha grasland + voedergewassen	2,64	2,97	2,61	2,73	2,39	3,00	2,61	2,64	2,55	2,91		
Aantal bedr. met: 1-10 melkkoeien	3	2	20	4	1	-	17	7	41	13		
10-15 melkkoeien	14	6	30	10	4	1	11	6	59	23		
15-20 melkkoeien	25	18	29	6	6	2	8	6	68	32		
20-25 melkkoeien	18	22	27	6	2	6	5	1	52	35		
25-30 melkkoeien	10	20	11	5	3	3	2	-	26	28		
30-40 melkkoeien	13	36	10	4	-	6	1	1	24	47		
40-50 melkkoeien	1	29	-	2	-	2	-	-	1	33		
50 melkkoeien e.m.	1	8	-	-	-	1	-	-	1	9		

Bijlage 9 Enkele gegevens van de melkcontrole

	1970	1971	1972
Aantal gecontroleerde koeien:			
Wouw	1639	1954	2656
Roosendaal	1932	2131	2723
Sprundel	375	424	551
Zundert	1480	1696	2281
Noord-Brabant: totaal	85245	94992	129699
Gemiddelde melkopbrengst in kg:			
Wouw	4436	4452	4577
Roosendaal	4531	4581	4717
Sprundel	4200	4260	4355
Zundert	4598	4637	4747
Noord-Brabant: totaal	4535	4639	4795
Gemiddeld vetgehalte in %:			
Wouw	3,92	3,91	3,97
Roosendaal	3,81	3,83	3,87
Sprundel	3,85	3,88	3,92
Zundert	3,88	3,88	3,91
Noord-Brabant: totaal	3,75	3,76	3,82

Bron: Jaarverslagen Centrale Melkcontrole Dienst.

Bijlage 10a Tuinbouwgewassen naar beroepsgroep

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1969		1974		1969		1974	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Groenten open grond	98	50	69	42	26	77	21	77
Appels en peren	93	47	92	55	3	9	-	-
Ov. pit- en steenvr.	1	1	0	0	1	2	0	1
Klein fruit	3	2	1	0	4	12	2	8
Boomkwekerij	-	-	4	3	-	-	4	14
Totaal tuinb. open gr. 1)	195	100	166	100	33	100	27	100
Glas: koud	2,18		2,78		0,03		0,27	
warm	1,07		2,47		-		-	
totaal	3,25		5,25		0,03		0,27	
Totaal tuinbouw	199		171		33		27	

1) Inclusief onderteelt.

Bijlage 10b Tuinbouwgewassen op hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Oppervlakte in ha op					
	tuinbouw/fruit-teeltbedrijven		glastuinbouw-bedrijven		ov. hoofdberoepsbedrijven	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
Groenten open grond	56	49	6	3	36	17
Appels en peren	92	91	-	-	1	0
Ov. pit- en steenvr.	1	-	-	-	0	0
Klein fruit	1	0	-	-	2	1
Boomkwekerij	-	3	-	1	-	0
Totaal tuinb. open gr. 1)	150	143	6	4	39	18
Groente warm glas	-	-	0,74	1,10	-	-
Groente koud glas	0,18	0,44	1,92	2,31	0,08	0,03
Bloemen onder glas	-	0,04	0,33	1,33	-	-
Totaal glas	0,81	0,48	2,99	4,74	0,08	0,03

1) Inclusief onderteelt.

Bijlage 11 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven

	Omvang van de eenheden	Aantal bedrijven/dieren 1969	1974
Mestvarkens	1 - 10 1)	85	31
	10 - 50 1)	42	31
	50 - 100 1)	5	13
	100 - 200	4	10
	200 en meer	1	10
	Totaal aantal bedrijven	137	95
	Aantal mestvarkens	2960	7926
	Aantal mestvarkens per bedrijf	22	83
Fokvarkens	1 - 10 1)	71	20
	10 - 20 1)	18	13
	20 - 30 1)	13	14
	30 - 40	3	7
	40 - 60	6	4
	60 en meer	-	7
	Totaal aantal bedrijven	111	65
	Aantal fokvarkens	1200	1592
	Aantal fokvarkens per bedrijf	11	24
Leghennen	50 - 500 1)	46	13
	1000 - 5000	2	2
	Totaal aantal bedrijven	48	15
	Aantal leghennen	12500	7000
	Aantal leghennen per bedrijf	260	470
Nevenbedrijven met 10 sbe en meer			
Mestvarkens	Aantal bedrijven	45	47
	Aantal mestvarkens	1220	2009
Fokvarkens	Aantal bedrijven	26	28
	Aantal fokvarkens	304	561
Leghennen	Aantal bedrijven	14	10
	Aantal leghennen	6800	5600
Mestkuikens	Aantal bedrijven	4	3
	Aantal mestkuikens	19500	14200

1) Deze klassen zijn naar moderne maatstaven te kleine produktieëenheden. Door vergroting zijn aanzienlijke schaalvoordelen te behalen. In de overige klassen geeft vergroting slechts beperkte kostenbesparing.

Bijlage 12 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven 1)		Aantal dieren		Dieren per bedrijf	
	1969	1974	1969	1974	1969	1974
"Gemengde veredelingsbedrijven"						
Mestvarkens	9	15	850	4431	94	295
Fokvarkens	9	15	326	784	36	52
"Melkveebedrijven met veredeling"						
Mestvarkens	9	14	235	1220	26	87
Fokvarkens	14	16	225	494	16	31
Overige hoofdberoepsbedrijven						
Mestvarkens	119	66	1875	2275	16	34
Fokvarkens	88	34	649	314	7	9
Leghennen	41	13	5300	2200	130	170
Alle hoofdberoepsbedrijven						
Mestvarkens	137	95	2960	7926	22	83
Fokvarkens	111	65	1200	1592	11	24
Leghennen	48	15	12500	7000	260	470

1) Met de desbetreffende dieren.

Bijlage 13 Bedrijfsresultaten weidebedrijven op zandgronden

	Grotere bedrijven (in en nabij het gebied)				Kleinere bedrijven (in en nabij het gebied)				"Nispen-Schijf" 1974 rundveebedrijven 1)	
	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	1971/72	1972/73	1973/74	1974/75	grotere	kleinere
Aantal bedrijven	6	8	9	7	11	12	8	7	94	111
Ha cultuurgrond	18,7	17,4	18,1	17,4	10,4	11,8	13,9	13,5	20,5	11,3
Perc. grasland + voedergew.	97	97	99	98	73	83	79	85	92	94
Aantal melkkoeien	34,3	33,1	38,3	38,6	12,7	19,1	21,3	21,9	39,4	18,7
Aantal mestvarkens	19,6	21,3	46,7	28,8	43,7	26,4	32,3	16,6	13,5	16,7
Aantal fokzeugen	8,4	17,0	10,7	12,3	2,3	2,9	3,8	6,6	4,9	2,1
Aantal sbe	151	167	183	181	80	96	112	116	174	89
Aantal arbeidskrachten 2)	1,7	1,5	1,4	1,4	1,4	1,5	1,6	1,7	1,34	1,15
Aantal sbe per arbeidskr.	91	112	131	126	59	63	71	69	130	77
Aantal sbe per ha	8,1	9,6	10,1	10,4	7,7	8,1	8,1	8,5	8,5	7,8
Kosten (gld.) per ha 3)										
arbeid	1819	2171	2211	2965	2669	3107	3244	4358		
werktuigen	438	479	718	872	369	396	421	536		
werk door derden	243	292	305	291	198	195	233	245		
grond en gebouwen (p.b.)	417	516	727	850	323	363	388	455		
overige kosten	212	273	356	397	286	246	269	311		
Totaal kosten per ha	3129	3730	4316	5375	3844	4307	4554	5905		
Netto-overschot per ha	152	1164	- 70	- 972	- 686	- 725	-1316	-3084		
Totaal opbrengsten per ha 3)	3281	4894	4246	4403	3158	3582	3238	2821		

N.B. Grotere bedrijven 130 sbe en groter, kleinere bedrijven kleiner dan 130 sbe.

1) Eerste drie bedrijfstypen te zamen.
2) Voor boekhoudbedrijven volwaardige arbeidskrachten voor het blok vaste arbeidskrachten
3) Exclusief veevoer, meststoffen en andere toegerekende kosten. De totale kosten en opbrengsten zijn dus aanmerkelijk hoger, doch het netto-overschot blijft gelijk.

Bron: BUL - LEI.

Bijlage 14 De toekomstige ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven

De ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven is het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. De uittreding kan door natuurlijke oorzaken plaatshebben (rusten, ziekte, overlijden) of door beroepsverandering. De toetreding wordt beïnvloed door het aantal potentiële opvolgers van binnen en buiten het gebied. In bijgaande tabel zijn deze bewegingen weergegeven. De drie genoemde stromingen zullen achtereenvolgens worden behandeld.

Beroepsverandering

In de periode 1969-1974 was 1,7% van de bedrijven jaarlijks betrokken bij beroepsverandering van het bedrijfshoofd (gerekend van het totaalaantal bedrijven). Per leeftijdsklasse was het beeld daarbij gevarieerd. Deze beroepsveranderingscoëfficiënten per leeftijdsklasse zijn voor de komende twee vijfjaarlijkse perioden met gemiddeld 0,8% per jaar verlaagd. Er zijn inmiddels immers al veel kleine bedrijven verdwenen, slechts een beperkt aantal jongere bedrijfshoofden wordt als wijker gezien, en bovendien is de ontwikkeling van de werkgelegenheid buiten de landbouw thans minder rooskleurig. In de periode 1974-1979 zal aldus 0,9% van de bedrijven betrokken zijn bij beroepsverandering van het bedrijfshoofd, voor 1979-1984 geldt een zelfde percentage. Op zich beschouwd is dit een reëel percentage en blijft daarmee ook binnen de perken van de resultaten van onderzoekingen ten aanzien van het aantal mogelijke beroepsveranderaars (nl. in Noord-Brabant, Overijssel, Drentse Zandgronden en Friesland). De voorlopige conclusie uit deze onderzoekingen is, dat men ten aanzien van een eventuele stijging van het beroepsveranderingspercentage zeer voorzichtig moet zijn. Deze verwachting kan ook sterk beïnvloed worden door ontwikkelingen op korte termijn. Voor de eerste jaren verwacht men geen stijging van het beroepsveranderingspercentage. Zou men uitgaan van een optimaal aantal sbe per man, dan zou het aantal beroepsveranderaars nog belangrijk groter moeten zijn.

Tot 1984 zullen op deze wijze berekend 22 bedrijven te maken krijgen met beroepsverandering van het bedrijfshoofd. In een aantal gevallen zal het bedrijf nog door een opvolger worden voortgezet.

Rusten, ziekte en invaliditeit

Gaan rusten speelt hierbij uiteraard de belangrijkste rol. De gemiddelde abdicatieleeftijd is hiervoor een geschikt kengetal. Voor de periode 1969-1974 werd een gemiddelde abdicatieleeftijd berekend van 63 jaar. Dit had alleen betrekking op de abdicatie van bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder, overigens wel met inbegrip van ziekte en overlijden in deze leeftijdsgroep. Voor de toekomst is te verwachten dat het aantal opvolgers nog aanmerkelijk zal teruglopen. Ten gevolge hiervan zal ook de gemiddelde abdicatieleeftijd zeker niet hoger worden dan 63 jaar. Dan zal in de komende 10 jaar op 73 bedrijven met een bedrijfshoofd van 53 jaar en ouder de abdicatie een rol spelen. Deze abdicatieleeftijd is ook doorgerekend in het model naar vijfjaarklassen (zie blz. 78). Voor abdicatie, ziekte en overlijden van jongere bedrijfshoofden zijn vrijwel dezelfde coëfficiënten per leeftijdsklasse aangehouden als in de periode 1969-1974.

Toetreding

Bij de toetreding kunnen enkele groepen onderscheiden worden. Op de eerste plaats de opvolgers uit eigen kring, vervolgens de z.g. vreemde opvolgers van binnen het blok, van buiten het blok, stichters van nieuwe bedrijven en degene die van hun nevenberoep in de landbouw hun hoofdberoep maken.

Bijlage 14 (1e vervolg)

Voor de komende 10 jaar wordt uitgegaan van 39 toetreders. Dit zijn 24 zoons: 21 opvolgers op bedrijven waarvan de bedrijfshoofden nu al ouder zijn dan 53 jaar en 3 opvolgers op bedrijven waar de opvolging nu nog onbekend is, doch welke bedrijven allen groter zijn dan 130 sbe (zie tabel 2.11). Daarnaast is rekening gehouden met de mogelijkheid dat in deze tien jaren 4 bedrijven worden voortgezet door familieleden of vreemden. En verder is aangenomen dat 6 nieuwe bedrijven worden gesticht en 5 bedrijven van nevenbedrijf hoofdberoepsbedrijf zullen worden. Ten opzichte van de 80 uittreders waren er van 1969 tot 1974 43 toetreders (54%), voor de komende vijfjaarlijkse perioden wordt dit respectievelijk 36% en 34%. Dit is mede het gevolg van het beperkte aantal opvolgers.

Het aantal opvolgers-toetreders is in het model per vijfjaarlijkse periode doorgerekend. De gemiddelde toetredingsleeftijd werd hierbij niet verlaagd.

In bijgaande tabel is de gehele prognose in een model naar leeftijdsklasse uitgewerkt. Het aantal hoofdberoepsbedrijven zal verminderen via 234 in 1979 tot 204 in 1984, een vermindering van 2,7% per jaar in elke periode.

De leeftijdsopbouw zal wellicht iets veranderen. Verhoudingsgewijs kan het aantal bedrijfshoofden van 45 tot 60 jaar groter worden.

De prognose berust deels op extrapolatie van de ontwikkeling uit het verleden, deels op informatie uit het gebied (opvolging). Schommelingen in de conjunctuur (werkgelegenheid buiten de landbouw) kunnen dit resultaat beïnvloeden. Voorts is in deze prognose geen rekening gehouden met een vermindering van de oppervlakte cultuurgrond.

Bijlage 14 (2e vervolg) Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1969-1984

Leeftijds-klasse 1969	1969-1974 aant. bedr. 1969	beroeps-verander. -	abdic., ziekte, overl. -	toe-treding +	1974-1979 aant. bedr. 1974	beroeps-verander. -	abdic., ziekte, overl. -	toe-treding +	1979-1984 aant. bedr. 1979	beroeps-verander. -	abdic., ziekte, overl. -	toe-treding +	aant. bedr. 1984	Leeftijds-klasse 1984
												0,4	1	jonger dan 25 jaar
								0,5	0,5	0,0		4,7	5	25-30 jaar
				1	1	0,1		6,1	7,0	0,4		5,5	12	30-35 jaar
jonger dan 25 jaar	5	1		12	16	0,8		7,2	22,4	1,1	0,7	2,4	23	35-40 jaar
25-30 jaar	19	2		14	31	1,6	0,9	3,1	31,6	1,6	1,0	2,4	31	40-45 jaar
30-35 jaar	40	4	1	6	41	2,1	1,2	3,1	40,8	2,0	1,2	0,8	38	45-50 jaar
35-40 jaar	50	3	2	6	51	2,5	1,5	1,0	48,0	2,4	1,4	0,8	45	50-55 jaar
40-45 jaar	42	7	1	2	36	1,8	1,1	1,0	34,1	2,7	5,1		26	55-60 jaar
45-50 jaar	42	5	1	2	38	3,0	5,7		29,3		11,7		18	60-65 jaar
50-55 jaar	26	3	3		20		8,0		12,0		9,0		5	65 jaar en ouder
55-60 jaar	37		15		22		16,5		7,9		6,3			
60-65 jaar	29		23		12		9,6							
65 jaar en ouder	15		9											
Totaal	305	25	55	43	268	11,9	44,5	22	233,6	10,2	36,4	17	204	

1) Iedere vijfjaarlijkse periode schuiven de leeftijdsklassen één regel hoger.